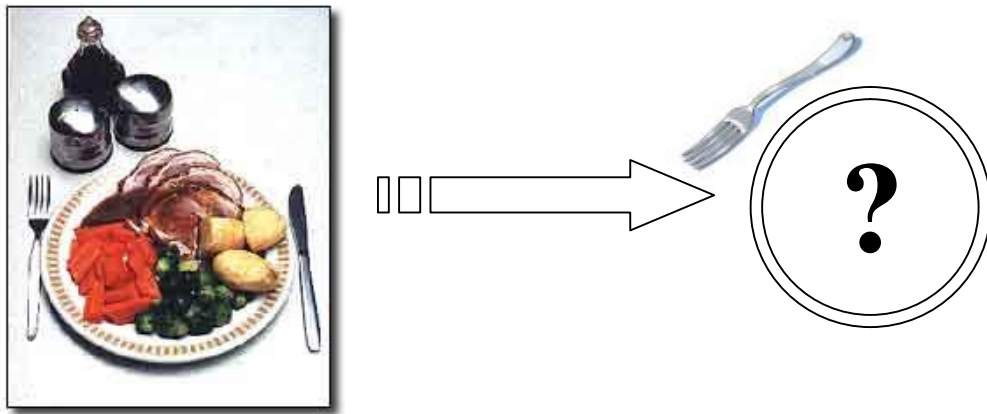

Väliraportti

MITÄ RUOAKSI HUOMENNA?

MIRHAMI 2030 -tutkimus- ja kehittämishankkeen lähtökohtia

MMM, Maatalousosasto/Maatalous- ja elintarviketutkimuksen neuvottelukunta

Joulukuu 2006

SISÄLLYSLUETTELO

Tiivistelmä: Mitä ruoaksi huomenna?.....	4
1. JOHDANTO	5
2. TUTKIMUKSEN RAKENNE	7
3. RUOANKULUTUKSEN HISTORIALLINEN KEHITYS SUOMESSA	10
3.1. Kulutusrakenteen muutokseen vaikuttavia tekijöitä.....	10
3.2. Suomalaisen ruoankulutusrakenteen muutokset.....	13
3.3. Ruoan kulutuksen muutos tuoteryhmittäin	15
3.3.1. Viljatuotteiden kulutus	15
3.3.2. Lihatuotteiden kulutus	18
3.3.3. Hedelmien, vihannesten, sokerin ja perunan kulutus	22
3.3.4. Maitotuotteiden kulutus	27
3.4. Mikrotason kulutus	30
4. MAA- JA ELINTARVIKETALOUDEN POLITIIKKAYMPÄRISTÖN MUUTOSTEKIJÄT	34
4.1. Taustaa	34
4.2. Nykytilanne ja muutostekijät maa- ja elintarviketaloudessa	35
4.2.1. Nykytilanne maataloudessa	35
4.2.2. Kansalliset muutostekijät.....	36
4.2.3. Globaalit muutostekijät.....	38
4.3. Maatalous, - maaseutu- ja ympäristöpoliittiset tavoitteet	39
4.3.1. Maatalouspolitiikka	39
4.3.2. Maatalouden ympäristöpolitiikka	40
4.3.3. Maaseutupolitiikka	41
4.4. Elintarvikkeiden tuotantopotentialin ennakointi tulevaisuuteen	42
5. AINEISTOJEN ANALYYSIN JA SKENAARIOIDEN MUODOSTAMISPROSESSIN LÄHTÖKOHTIA	44
5.1. Asiantuntijahaastattelut, vaihe 1.....	44
5.2. Asiantuntijahaastatteluiden toisen vaiheen valmistelu.....	46
5.3. Toiminnalliset ryhmäkeskustelut eli ns. kuluttajaverstaat	47
5.4. Kansainvälinen asiantuntija-aineisto ja globaalien trendien tunnistaminen (Finpro)	48
5.5. Yhteistyö partneriyriyten kanssa	48
5.7. Poliittikasuosituksset	49

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	51
LIITE 1. ASiantuntijahaastattelun kysymysrunko	58
Haastattelurunko, Delfoi 1. kierros (MIRHAMI & BRIGADE)	58
Haastateltavan organisaatio ja asema työyhteisössä.....	58
Haastateltavan tausta (kokemuspohja, koulutus, ikä yms.).....	58
- millainen suhde haastateltavalla on maatalouteen ja elintarvikeketjuun (onko esim. kotoisin maaseudulta, maatilalta tai saavatko sukulaiset elantonsa alkutuotannosta)	58
- mistä päin Suomea on kotoisin (alue)	58
LIITE 2. ASiantuntijahaastattelun kysymysrunko (FINPRO).....	61
1. The interviews	61
1.1. What was done and how?.....	61
1.2. The main issues in FUTURE food consumption	61
2. Notes about observation of phenomena	62

TIIVISTELMÄ: MITÄ RUOAKSI HUOMENNA?

Monivaiheisen tutkimus- ja kehittämishankkeen ydinajatuksena on selvittää suomalaisen ruoankulutuksen toivottavia ja todennäköisiä tulevaisuusnäkyymiä elintarviketalouden edellytysten ja kilpailukyvyn parantamiseksi. Hanke on neljän organisaation - Turun kauppakorkeakoulun Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen (Tutu), Finpron, Kuluttajatutkimuskeskuksen (KTK) ja Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskuksen (MTT) muodostama ja pääosin Maa- ja metsätalousministeriön tuella toteutettava yhteishanke, jossa tehdään lisäksi koulutustyötä suomalaisten elintarvikeyritysten kanssa.

Ruoankulutusrakennetta ja siihen yhteydessä olevia yhteiskunnallisia tekijöitä tarkastellaan vuoteen 2030 ulottuvalla eli 25 vuoden aikajänteellä. Ennen tulevaisuuskuvioiden muodostamista tutkimuksessa on kerätty taustatietoja niistä menneissä ja nykyisissä toimintaympäristöissä tapahtuneista muutoksista, joiden varaan tulevaisuuden mahdollisuuksien ymmärtäminen ja tiedostaminen rakentuu. Näiden lähtökohtien esittely on tämän ensimmäisen väliraportin päätehtävä.

Raportin keskeistä antia ovat luvussa 3 hahmotellut ruoankulutusrakenteen historialliset tausta- ja muutostekijät sekä luvun 4 maatalouden politiikkaympäristön muutosanalyysi. Jälkimmäisessä ennakoitaan siis erilaisten muutostekijöiden ja trendien vaikutusta tulevaisuuden maa- ja elintarviketalouden tuotannolle. Kotimaisessa elintarviketaloudessa vuosittain liikkuvien rahavirtojen arvo on lähes 20 mrd. euroa, joten kysynnän ja tarjonnan entistä kestävämpi yhteensovittaminen ruoankulutusrakennetta ennakoimalla on kansallisesti merkittävä haaste.

Hankkeen tulevat toimenpiteet on kuvattu luvussa 5. Keskitymme jatkossa aineiston tuottamiseen, analysointiin ja muokkaamiseen skenaarioita, yritysten tulevaisuusverstaita ja muuta kehittämistoimintaa varten. Kuluttajan näkemysten merkitys on asiantuntijahaastatteluiden perusteella tulevaisuuden elintarviketuotannossa korostumassa, ja tätä koskevaa laadullista tietoa tuotetaan sekä kuluttajaverstaisten toiminnallisissa ryhmäkeskusteluissa että Finpron kansainvälisten asiantuntijoiden haastatteluilla. Eri tutkimusosiot muodostavat perusaineiston ruoankulutuksen tulevaisuudesta muokattaville skenaarioille. Loppuvuonna 2007 käynnistyvät ensimmäiset yritysverstaat, joissa hankkeessa tuotettu tulevaisuustieto toimii kehittämisprosessien herätteenä ja pohjana.

1. JOHDANTO

Mitä ruoaksi huomenna (MIRHAMI 2030) tutkimus- ja kehittämishankkeen ydinajatuksena on selvittää suomalaisen ruoankulutuksen toivottavia ja todennäköisiä kehityskulkuja tulevaisuudessa. Tutkimus- ja kehittämishankkeen toteuttavat Turun kauppakorkeakoulun Tulevaisuuden tutkimuskeskus (Tutu/Tukkk), Maatalouden ja elintarvikkeiden tutkimuskeskus (MTT), Kuluttajatutkimuskeskus (KTK) sekä suomalaisten yritysten kansainvälistymiseen erikoistunut konsultointiorganisaatio Finpro yhteistyössä hankkeen koulutusosioon ilmoittautuneiden suomalaisten elintarvikeyritysten kanssa.

Hankkeen tavoitteena on elintarviketalouden edellytysten ja kilpailukyvyn parantaminen tulevaisuuden ruokailua ja ruoankulutusta koskevan näkemyksellisen tiedon avulla. Näin hanke tukee osaltaan elintarviketalouden laatustrategian toteuttamista ja korkeatasoisten vientituotteiden mahdollisuuksien tunnistamista. Vuonna 2002 julkaistiin MMM:n laatustrategia –hankkeen puitteissa tehty selvitys ”Elintarviketalouden reunaehdot vuoteen 2030 mennessä” (ns. ETU 2030 hanke), jonka skenaarioissa keskityttiin elintarviketalouden ekologisiin, taloudellisiin, teknisiin ja sosiaalisiin reunaehtoihin sekä ruokajärjestelmän kokonaisuuteen. ETU-hankkeesta poiketen MIRHAMI 2030 keskittyy tuottamaan skenaarioita elintarvikkeiden kulutuksen tulevaisuuden näkymistä kuluttajien ja kotitalouksien näkökulmasta.

Ruoankulutusrakennetta ja siihen yhteydessä olevia yhteiskunnallisia tekijöitä tarkastellaan MIRHAMIssakin vuoteen 2030 ulottuvalla eli varsin pitkällä 25 vuoden aikajännteellä. Muutosten ennakoivassa tutkimuksessa pitkää aikajännettä voidaan perustella pyrkimyksellä irrottautua nykyisen tilanteen ja vallitsevien trendien ajattelua suuntaavasta ohjailusta. Ennen tulevaisuuskuvien muodostamista on kuitenkin selvitettävä tutkimuksen lähtökohtia, niitä menneissä ja nykyisissä toimintaympäristöissä tapahtuneita muutoksia, joiden varaan tulevaisuuden mahdollisuuksien ymmärtäminen ja tiedostaminen rakentuu. Näiden lähtökohtien esittely on tämän ensimmäisen väliraportin päättehtävä.

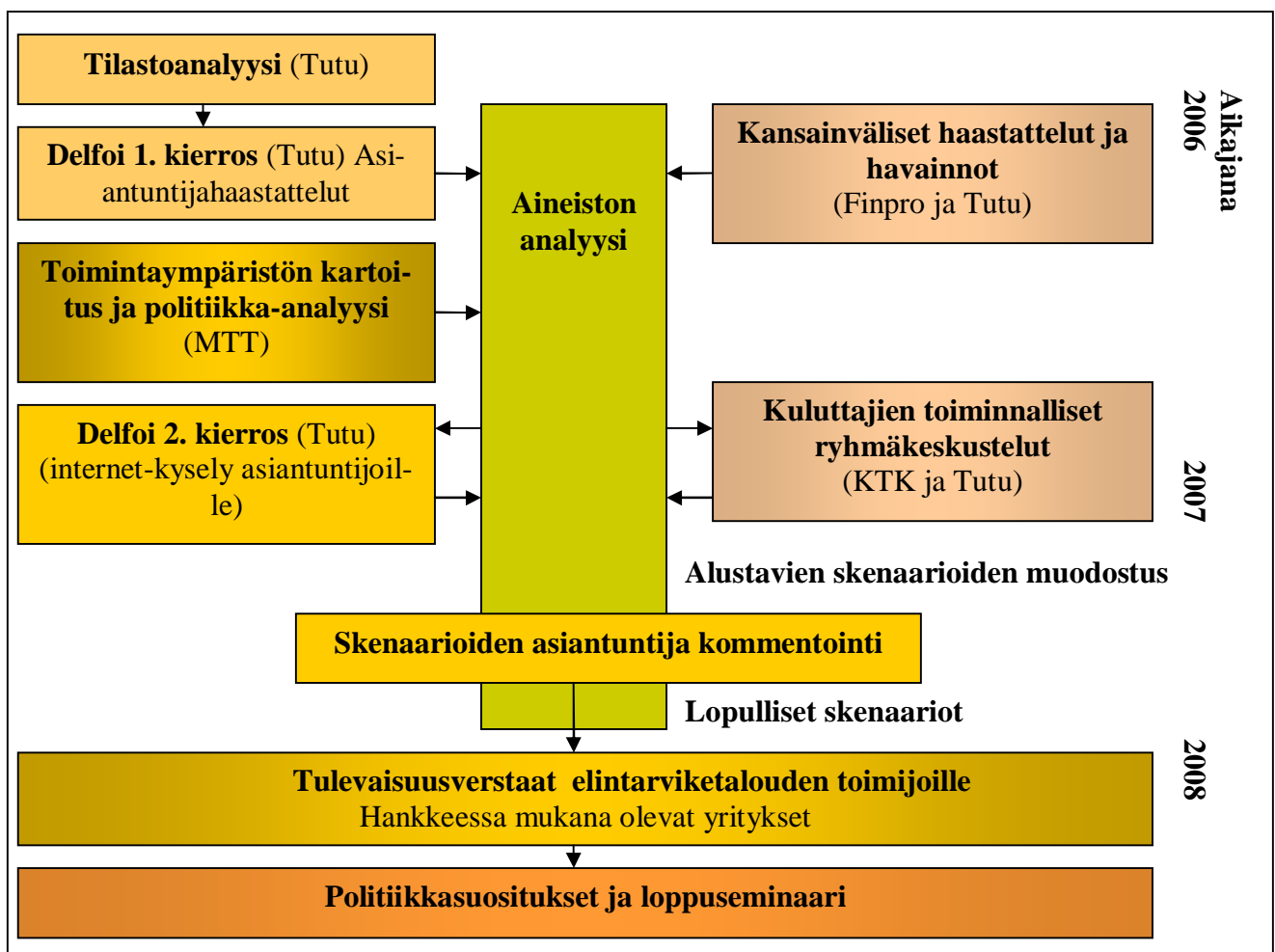
Alkuperäisen suunnitelman mukaisesti tutkimus jakaantuu useampiin osittain limittäisiin tutkimus- ja kehittämisosioihin, joiden tavoitteena on:

1. Kulutuskysyntää kuvaavien indikaattoreiden tuottaminen ja niiden kehityksen ennakointi vaihtoehtoisissa tulevaisuuskuvissa (skenaarioissa).
2. Kansainvälisen toimintaympäristöjen kehityksen ja politiikkatoimenpiteiden vaikutusten arviointi ja niiden ja skenaarioiden pohjalta myöhemmin tehtävät politiikkasuositukset
3. Kuluttajien näkemyksen esiintuominen, ruoankulutusta ja kulutuskysyntää ohjaavien (sosio)kulttuuristen tekijöiden kartoittaminen ja yhteys toimintaympäristöjen muutokseen (etnografinen osuus, skenaarioiden laaduntaminen ja heikkojen signaalien etsiminen).
4. Elintarvikeyrityksille järjestettävän tulevaisuuskoulutuksen tuotteistaminen yhteistyönä mukana olevien yritysten kanssa tulosten jalkauttamisen varmistamiseksi.

Seuraavissa luvuissa on kuvattu tarkemmin tutkimuksen lähtökohtia, jo toteutettuja tutkimusvaiheita sekä tulevia toimenpiteitä.

2. TUTKIMUKSEN RAKENNE

Tutkimus rakentuu keskenään vuorovaikutuksessa olevista osa-alueista niin, että kustakin osa-alueesta saatavaa informaatiota käsitellään seuraavien osa-alueiden pohjusteina. Eri osa-alueista saatavat kommentit, näkemykset ja mielipiteet muodostavat jälleen pohjan aineistojen uusille tulkinnoille. Näin voidaan saada mahdollisimman laaja ymmärrys asiantuntijoiden ruoankulutuksen tulevaisuutta koskevista erilaisista mielipiteistä ja tulkinnoista perusteluineen.

Kuvio 1. Hankkeen rakenne ja eteneminen vuosina 2006–2008.

Hankkeen ensimmäisessä vaiheessa on tarkasteltu tutkija Markus Vinnarin laatimassa tilastoanalyysissa kulutusrakennetta kuvaavia kansainvälisiä ja kotimaisia aikasarja-aineistoja. Niiden joukosta on valittu tämän tutkimuksen kannalta olennaiset muuttujat, joita ovat liha- maito- ja viljatuotteiden sekä kasvien ja hedelmien kulutuksen kehitysnäkymät ajalta 1900–2005.

Delfoi 1. kierroksella on käytetty avuksi edellisessä vaiheessa tuotettuja muuttujia kun olemme keränneet 40 asiantuntijalta näkemyksiä tulevaisuuden ruoankulutuksesta. Asiantuntijat edustavat tutkimusta, virkamieskuntaa, yritysmaailmaa (elintarviketeollisuutta, kauppaa ja markkinointia) sekä erilaisia kansalaisten, kuluttajien tai tuottajien intressejä edustavia kansalaisjärjestöjä. Haastattelut on toteutettu vuoden 2006 aikana Tulevaisuuden tutkimuskeskuksessa, haastattelijoina Leena Jokinen, Anna Kirveennummi, Riikka Saarimaa, Markus Vinnari ja Markku Wilenius.

Edellisten vaiheiden rinnalla on selvitetty maa- ja elintarviketaloudessa vaikuttavia politiikka-toimenpiteitä sekä kansainvälisillä markkinoilla tapahtuvia muutoksia. Tämän toimintaympäristön kartoituksen ja politiikka-analyysin on laatinut erikoistutkija Pasi Rikkonen (MTT taloustutkimus).

Vuonna 2007 ja 2008 toteutettavien osioiden lähtökohdat on selostettu tarkemmin luvussa 5. Yleisesti voidaan todeta, että:

Seuraavassa vaiheessa vuonna 2007 perehdytään kuluttajien arkielämän sekä toimintaympäristöjen muutoksiin, ruoankulutusta ohjaaviin käsityksiin ja tulevaisuuskuviin havainnoinnin ja toiminnallisten ryhmäkeskustelujen (kuluttajaverstaiden) avulla. Tämän vaiheen toteuttavat Kuluttajatutkimuskeskus yhteistyössä Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen kanssa.

Näiden edeltävien vaiheiden rinnalla kerätään globaalien trendien tunnistamiseksi kv. haastattelu- ja havaintoaineistoa Intiasta, Japanista, Kanadasta, Kiinasta, Saksasta, Venäjältä ja Yhdysvalloista. Tämän vaiheen toteuttavat Finpron asiantuntijat ohjatussa vuorovaikutuksessa Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen tutkijoiden (Leena Jokinen, Anna Kirveennummi, Riikka Saarimaa) kanssa.

Edellä kuvattujen toistensa kanssa vuorovaikutuksessa olevien aineistojen analyysin pohjalta rakennetaan alustavat skenaariot tai skenaariomuuttujat ja valmistaudutaan seuraavaan delfoi-kierrokseen. Tämä vaihe toteutetaan jo kertaalleen haastatellun asiantuntijaneelin osanottajille lähetettävänä sähköisenä kyselynä.

Tutkimusosion eri vaiheista kertyneen tiedon perusteella rakennetaan skenaariot ruoankulutusrakenteen tulevaisuudesta (2030) muutostekijöineen, jonka jälkeen tutkimus jatkuu hankkeessa mukana oleville yrityksille suunnatuilla tulevaisuusverstailla ja eri vaiheiden pohjalta kerättävien politiikkasuositusten muodostamisella.

3. RUOANKULUTUKSEN HISTORIALLINEN KEHITYS SUOMESSA

Markus Vinnari ja Marjut Numminen

Turun kauppakorkeakoulu, Tulevaisuuden tutkimuskeskus

Tässä vaiheessa tuomme esiin lähtökohtina toimineet tilastoaineistojen tarkastelut ja tilastojen kokoamisen yhteydessä kootut arviot keskeisistä ruoankulutusrakenteen historialliseen kehitykseen vaikuttaneista tekijöistä. Sen sijaan monitieteisen ruoankulutuksen tutkimuksen lähestymistapoja ja viime vuosien kulutustutkimuksen tuloksia esitellään lähemmin vuoden 2007 kulluttajatutkimuksen raportoinnin yhteydessä.

3.1. Kulutusrakenteen muutokseen vaikuttavia tekijöitä

Suomalaisesta ruoankulutusrakenteen makrotasolla tapahtuneista muutoksista on tehty vain vähän kattavia pitkittäistutkimuksia. Tässä suomalaisessa ruoankulutusrakenteessa tapahtuneita historiallisia muutoksia tarkastellaan lähinnä Eino H. Laurilan (1985) tekemää kulutusmenoihin ja kulutusmääriin perustuvaa tutkimusta yksityisestä kulutuksesta sekä Johanna Maulan (1995) ravintotaseisiin ja kotitaloustiedusteluihin pohjautuvaa elintarvikkeiden kulutusmuutoksia tarkastelevaa tutkimusta. Kun Laurila on tutkinut ruoankulutusrakenteen historiallista muutosta aikakautena 1900–1975 on Maula puolestaan keskittynyt kauteen 1950–1993. Näiden kahden tutkimuksen avulla siis voidaan tarkastella viime vuosisadan aikana tapahtuneita ruoankulutusrakenteen muutostekijöitä ja päästä melko lähelle nykyisyyttä.

Eino H. Laurila (1985) on tutkimuksessaan ”*Kulutus Suomen kansantaloudessa vuosina 1900–1975*” arvioinut suomalaisen kulutusrakenteen muutoksiin vuosina 1900–1975 johtaneita syitä. Hän luokittelee kulutusmuutoksia erottelemalla toisistaan yleiset tekijät, kysyntään ja tarjontaan liittyvät tekijät sekä julkisen vallan toimenpiteet. Yleiset tekijät ovat niitä yhteiskuntarakenteen mullistuksista johtuvia olosuhteiden muutoksia, joita nykytutkimuksessa usein nimitetään toimintaympäristön muutoksiksi. Suomessa on 1900-luvun kuluessa tapahtunut merkittäviä sosiaalisia, institutionaalisia, kulttuurisia, teknologisia ja poliittisia muutoksia, jotka ovat vaikuttaneet yleiseen elintasoon ja ostovoimaan sekä tuotannon lisääntymiseen. (vrt. Laurila 1985, 13–14.) Suomen väkiluvun lisäys viime vuosisadan alusta vuoteen 1975 oli 78 %, jolloin vuosittainen kasvu oli noin 1 %:n luokkaa. Kun väkiluku viime vuosisadan alussa oli 2,64 mil-

joonaa, vuonna 1975 se oli jo 4,71 miljoonaa. Kotitalouksien lukumäärä 3,5-kertaistui vuosisadan alusta vuoteen 1975 ja kotitalouksien keskimääräinen henkilömäärä väheni. Myös väestön ikärakenne on muuttunut ja aikuis- sekä vanhusväestön osuus on tasaisesti kasvanut. Kun viime vuosisadan alussa alle 14-vuotiaiden osuus oli koko väestöstä 35 %, oli se vuoteen 1975 mennessä pudonnut vajaaseen 22 %:n. Samalla yli 64-vuotiaiden osuus nousi reilusta 5 %:sta vajaaseen 11 %:n. (Laurila 1985, 14–19.)

Samalle aikavälille osuu myös suomalaisen perinteisen agraariyhteiskunnan murros ja voimakas kaupungistuminen. Kun vuonna 1900 suomalaisista vain 12,5 % ja vuonna 1938 puolestaan 22,3 % asui kaupungeissa tai kauppaloissa, oli vastaava luku vuonna 1975 jo 58,9 % kaikista suomalaisista. (Laurila emt.). Suomalaisen modernin kulutusyhteiskunnan voidaan katsoa syntyneen vasta 1960-luvulla seurauksena voimakkaasta rakennemuutoksesta, jonka aikana ihmiset muuttivat maalta kaupunkeihin ja osa Suomesta Ruotsiin työn perässä. Siihen saakka agraarisuus oli hallitseva piirre suomalaisessa yhteiskunnassa. (Pantzar & Heinonen 1998, 6.) Näin voimakas rakennemuutos ei voi olla näkymättä myös suomalaisessa kulutus- ja etenkin ruoankulutusrakenteessa.

Esimerkiksi Maulan (1995, 6–11) mukaan tärkeimpiä ruoankulutusta ohjaavia tekijöitä Suomessa on ollut hinta, tarjonta, valistus, elintaso ja ostovoima, keittiökoneiden koneistuminen, aterijärjestys ja kodin ulkopuolella ruokailu, kaupungistuminen ja väestön määrä, naisten ansiotyön yleistyminen, lasten lukumäärä ja kotitalouksien koko sekä väestön ikärakenne. Aterijärjestykseen ja kodin ulkopuolella syömiseen liittyvänä tekijänä on syytä huomioida työpaikka- ja laitosuokailun lisääntyminen.

Edelleen Laurilan esittelemiin lähtökohtiin viitaten ovat kulutusrakenteen muuttumiseen vaikuttavia tarjontaan liittyviä tekijöitä puolestaan muun muassa kulutushyödykkeiden tuotannossa ja tuotekehityksessä, tuontimahdollisuuksissa ja jakeluverkostoissa tapahtuneet muutokset. Julkisen vallan toimenpiteet ja käytettävissä olevien keinojen monipuolistuminen ovat vaikuttaneet voimakkaasti kulutusrakenteeseen. Viime vuosisadan alussa yhteiskuntapolitiikan tavoitteet olivat vielä yksipuolisia keskittyen lähinnä talouspolitiikan puolella tulli- ja veropolitiikkaan ja sosiaalipolitiikan puolella köyhäinhuoltopolitiikkaan (Laurila 1985, 22). Viimeaikaisia suomalaisen kulutusrakenteeseen vaikuttavia toimintaympäristön muutoksia tarkastellaan nimienomaan maa- ja elintarviketalouden politiikkaympäristöihin keskittyen luvussa 4.

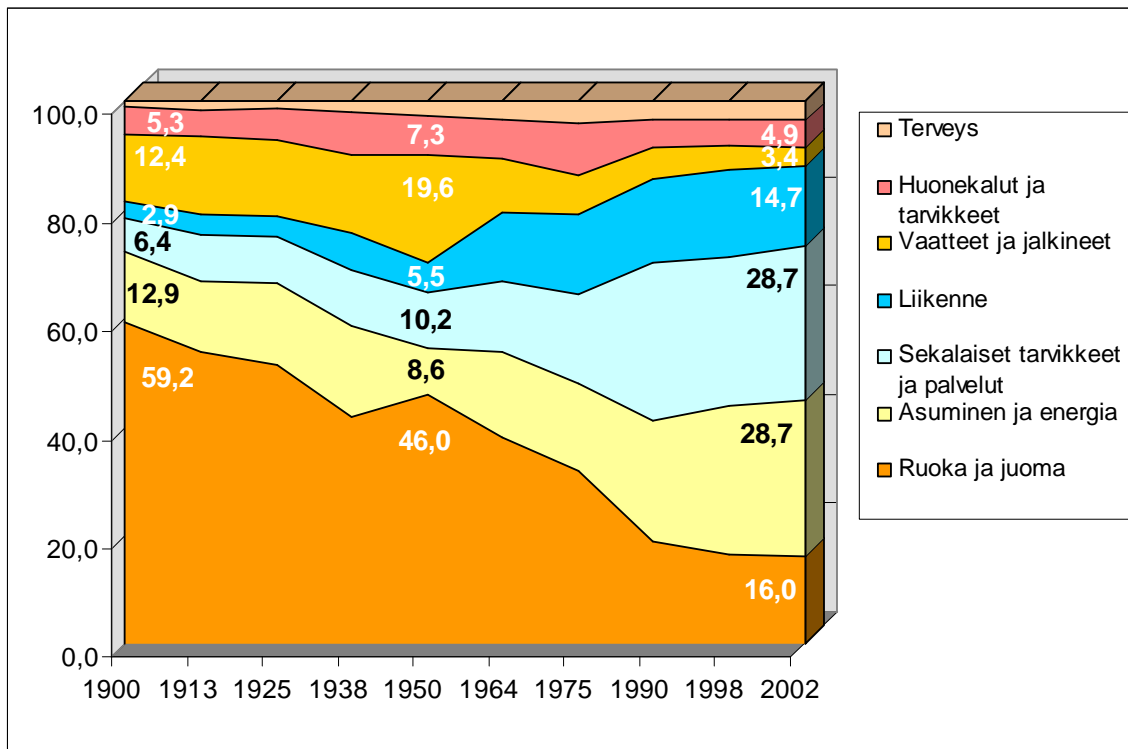
Suomalaisen ruoankulutusrakenteen tarkastelu tulisi ulottaa laajemminkin siihen historialliseen kehitykseen, jossa keskeistä on yli rajojen tapahtuva verkostoituminen ja ihmisten keskinäinen vuorovaikutus (tavaranvaihto, yhteistyö ja kilpailu). Verkostojen kautta ovat välittyneet aatteet, valta ja raha sekä erilaiset hyödykkeet ja innovaatiot (McNeill & McNeill, 2005.) Nykyisin kansainvälistymisen ilmiötä hahmotetaan yhteydessä eri muodoissa vaikuttavaan globalisaation prosessiin. Globalisaatio voidaan ensinnäkin nähdä ihmisten lisääntyvänä liikkuvuutena maiden ja maanosien välillä. Toisaalta globalisaatio merkitsee teknologian ja tuotantolaitosten siirtämistä ja perustamista valtioiden rajojen yli monikansallisten yritysten tai valtioiden toimesta. Kolmanneksi globalisaation myötä rahan ja pääomien virta kiihtyy kansainvälisten valuuttamarkkinoiden ja pörssien kautta. Samoin leviävät myös erilaiset mielikuvat ja informaatio entistä nopeammin ja yhä laajemmin erilaisten viestintävälineiden kuten television, lehtien, elokuvien ja internetin välityksellä. Lisäksi globalisaatio tarkoittaa ajatusten, arvojen ja ideologioiden siirtymistä eri maiden ja kulttuurien välillä. (Appadurai 1990, 295–310.) Globalisaation merkitys näkyy siis niin poliittisissa, taloudellisissa, sosiaalisissa ja kulttuurisissa, teknologisissä kuin ekologisissakin muutoksissa.

Nykyaikainen länsimainen yhteiskunta kuvataan usein kulutusyhteiskuntana, jossa kuluttaminen on massojen toimintaa ja kuluttaminen on noussut sosiaalisesti ihmistä määritteleväksi tekijäksi (vrt. Edwards 2000). Edellä kuvattuja arvoja ja niiden muutoksia tarkastellaan lähemmin hankkeen seuraavissa vaiheissa osana vuonna 2007 toteutettuja kuluttajatutkimusosioita. Tässä yhteydessä pysymme siis nimenomaan ruoankulutusrakennetta kuvaavien historiallisten tekijöiden tarkastelussa.

3.2. Suomalaisen ruoankulutusrakenteen muutokset

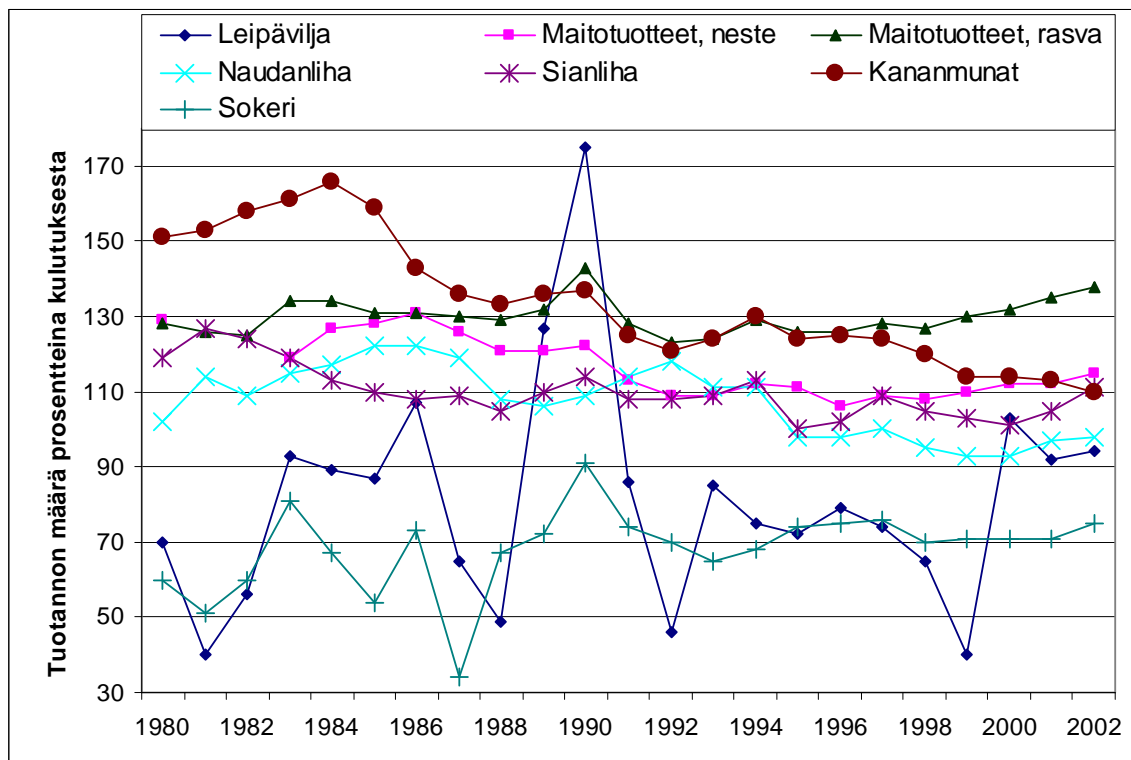
MIRHAMI-hankkeen lähtökohtana käytetyt ruoankulutusta koskevat tilastot on koottu yhdistämällä Laurilan (1985) kokoama aineisto sekä Suomen tilastollisessa vuosikirjassa 2005 (Tilastokeskus 2005) esitetty ruoankulutusaineisto. Laurilan aineisto perustuu kotitaloustiedusteluihin vuosina 1908- 1909, 1920–1921, 1928, 1950–1951, 1955–1956, 1959–1960, 1966, 1971 ja 1976. Välillisenä menetelmänä Laurila on käyttänyt hyödykevirtamenetelmää eli esimerkiksi kulutushyödykkeen tarjontatietoja. Laurila arvioi ravintoa koskevat aineistot korkeimpaan A ryhmään kuuluviksi koko ajanjaksolle 1900–1975, eli niiden virherajat ovat 0-5 prosenttia. Vuoden 1977 jälkeen olevat aineistot perustuvat Tilastokeskuksen aineistoihin, jotka ovat saatavissa tilastollisista vuosikirjoista. Aineistot toimittaa Tilastokeskukselle Maa- ja metsätalousministeriön tietopalvelukeskus, Stakes, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus sekä Kauppa- ja teollisuusministeriön Kauppaosasto. Tässä raportissa esitetyt kuvaajat perustuvat siis tähän yhdistettyyn aineistoon.

Kuviossa 2 on nähtävissä suomalaisen kulutusrakenteen muutos vuosina 1900–2002. Kun viime vuosisadan alussa yksityisestä kulutuksesta 59,2 % kohdistui ruokaan, on vastaava luku sata vuotta myöhemmin ainoastaan 16 %. Palvelut, asuminen ja energia sekä liikenne käsittävät nyt noin 72 % kulutuksesta, kuin niiden yhteenlaskettu osuus oli 1900-luvun alussa noin 22 %. Muutos kulutusrakenteessa on siis melkoinen.

Kuvio 2. Kulutusrakenteen muutos Suomessa 1900–2002 (Laurila 1985; Tilastokeskus 2005)

Kuviossa 3 on esitetty elintarvikkeiden kotimaisuusasteiden muutokset 80-luvulta 2000-luvun alkuun. eri elintarvikeryhmien kotimaisen tuotannon osuus prosentteina kotimaisesta kulutuksesta. Suurimmat vaihtelut ovat tapahtuneet viljellyissä tuotteissa eli leipäviljassa ja sokerissa. Maitotuotteissa ja kananmunissa tuotanto on koko ajanjakson ylittänyt kotimaan kulutustarpeet. Myös sianlihan tuotannon kotimaisuusaste on pysytellyt 100 %:n yläpuolella. Naudanlihassa kotimaisuusaste on sen sijaan liikkunut 100 %:n molemmin puolin.

Kuvio 3. Kotimaisuusasteiden muutokset eri tuotteilla Suomessa 1980–2002.

3.3. Ruoan kulutuksen muutos tuoteryhmittäin

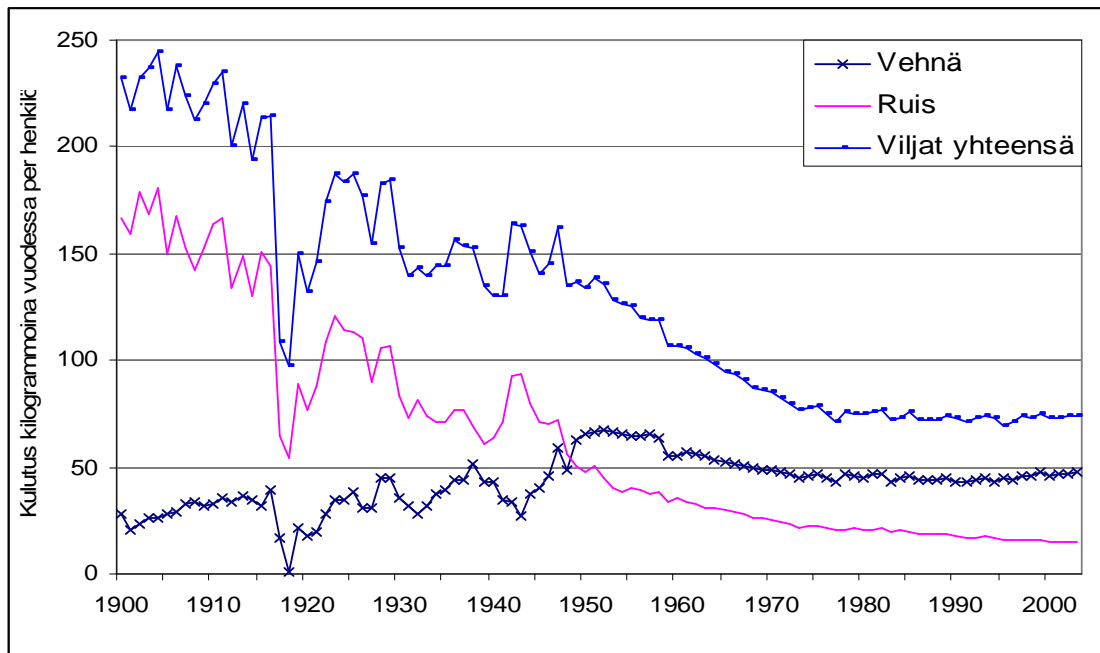
Asiantuntijahaastatteluissa kysymme asiantuntijoiden käsitystä viljan, maitotuotteiden, liha- tuotteiden sekä kasvien ja hedelmien kulutuksen tulevaisuudesta. Heräteaineistoina näytämme kulutuksen kehityksen edeltävän 100 vuoden aikana. Tässä luvussa on käsitelty laajemmin taustatietoja 100 vuoden kehityskulusta näiden tuotteiden osalta. Vertailun vuoksi olemme näyttäneet muutamien ruoka-ainelajien kulutusnäkyviä niissä maissa, jotka Finpron kautta ovat tulleet MIRHAMI-hankkeen piiriin.

3.3.1. Viljatuotteiden kulutus

Kuviossa 4 on esitetty viljatuotteiden kulutuksen muutos Suomessa vuosina 1900–2002. Vehnän ja rukiin kulutuksen kuvaajien lisäksi on esitetty kaikkien viljatuotteiden yhteenlaskettu kulutus. Viljat yhteensä – kuvaajassa on luettu mukaan rukiin ja vehnän lisäksi ohra, kaura ja herne, jotka ovat kotimaassa viljeltyjä kasveja, sekä riisi, maissi, hirssi ja tattari, jotka ovat ulkomaisia viljakasveja.

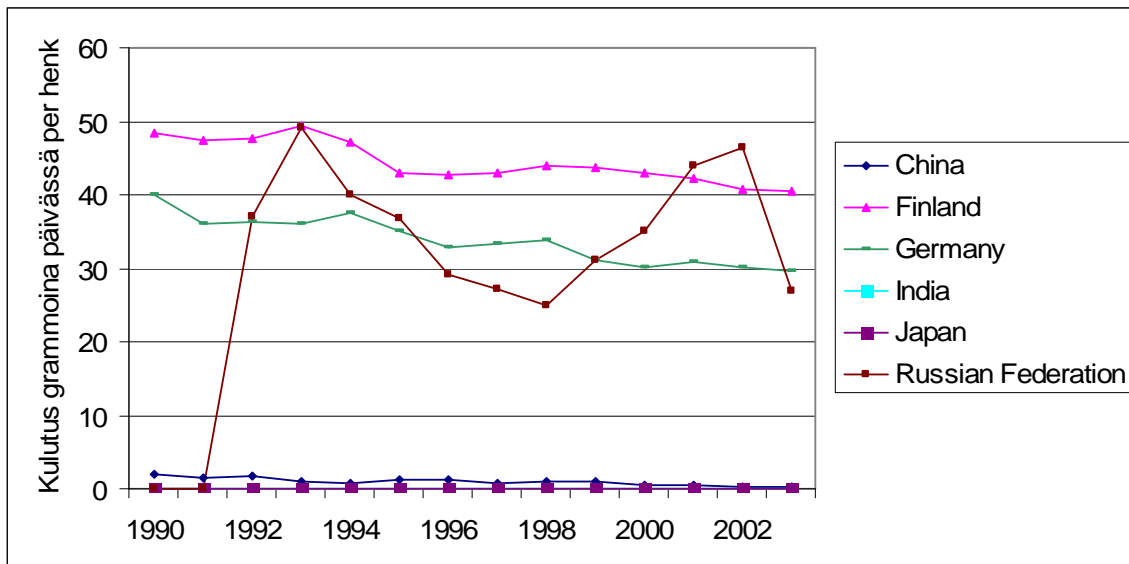
Viljatuotteiden yhteenlaskettu kulutus on laskenut voimakkaasti viime vuosisadan alun luvuista. Kun viime vuosisadan ensimmäisen vuosikymmenen aikana viljan vuosittainen kulutus ylsi henkeä kohden laskettuna likelle 250 kg, on kulutus ollut viimevuosikymmeninä enää 75 kg:n tasoa. Viljan kulutus laski aina 1970-luvun lopulle asti, jonka jälkeen kulutus tasaantui samalle vuosittaiselle tasolle. Maulan (1995, 16) mukaan viljatuotteiden kulutuksen lasku on ollut teollisuusmaille yhteistä. Viljatuotteiden kulutuksen laskua voidaan pitää modernin ruokakulttuurin merkinä.

Huomattavaa kuvaajassa on ensimmäisen maailmansodan aikainen viljapula, kun tuonti tyrehtyi lähes kokonaan. Pudotus kuvaa hyvin sitä kuinka riippuvaista viljan saaminen on Suomessa ollut viljan tuonnista, vuosisadan alussa vilja olikin tärkein tuontitavaramme. Vuosisadan vaihteessa Suomi ei ollut useiden muiden maiden tapaan siirtynyt tullisuojelemaan oman tuotannon edistämiseksi, joten viljan viljelyä laiminlyötiin kotieläintuotannon eduksi. Suurin osa viljasta tuli Venäjältä. Vasta viljapulan jälkeen alettiin pikkuhiljaa turvaamaan kotimaista viljantuotantoa. Maamme viljapolitiikalla onkin ollut viljan kulutuksen kehittymiseen ratkaiseva vaikutus. (Laurila 1985, 111–114). Ensimmäisen maailmansodan ajan lisäksi vilja oli jakelusäännöstelyn alaisena aina vuodesta 1940 vuoteen 1949 asti. 1900-luvun alkupuolen aikana viljan kulutus oli laskenut jo huomattavasti, ja kokonaisuudessa viljan kulutuksen muutosta vuosisadan alusta vuoteen 1975 voidaan Laurilan (1985, 117) mukaan pitää yhtenä huomattavimmista muutoksista koko yksityisessä kulutuksessa. Tuona aika viljan kulutus laski 66 %:lla. Saman ajanjakson kuluessa myös vehnän kulutus ohitti perinteisen suomalaisen leipäviljan eli rukiin. Rukiin kulutuksen lasku on tapahtunut hyvin samankaltaisesti kuin yleensä viljan kulutuksen laskukin. Tosin rukiin kulutus on viime vuosinakin edelleenkin hienokseltaan laskenut. Kun 1900-luvun alussa rukiin kulutus henkeä kohden oli noin 150–175 kg vuosittain, on kulutus nyt painunut jo alle 20 kg:n. Vehnän kulutus puolestaan nousi viime vuosisadan alusta 50-luvun alkupuoleen asti, jolta tasolta se hiukan laski ennen kuin tasaantui hiukan alle 50 kg:n. Nyt aivan viime vuosina vehnän kulutus on taas kääntynyt hienoiseen nousuun. Syy siihen, että muista viljatuotteista poiketen vehnä jatkoi kasvuaan vielä hitusen 50-luvun puolellakin, saattaa olla se, että tuolloin valkoista vehnäjauhoa pidettiin vielä yleisesti ylellisyystuotteena (Maula 1995, 17).

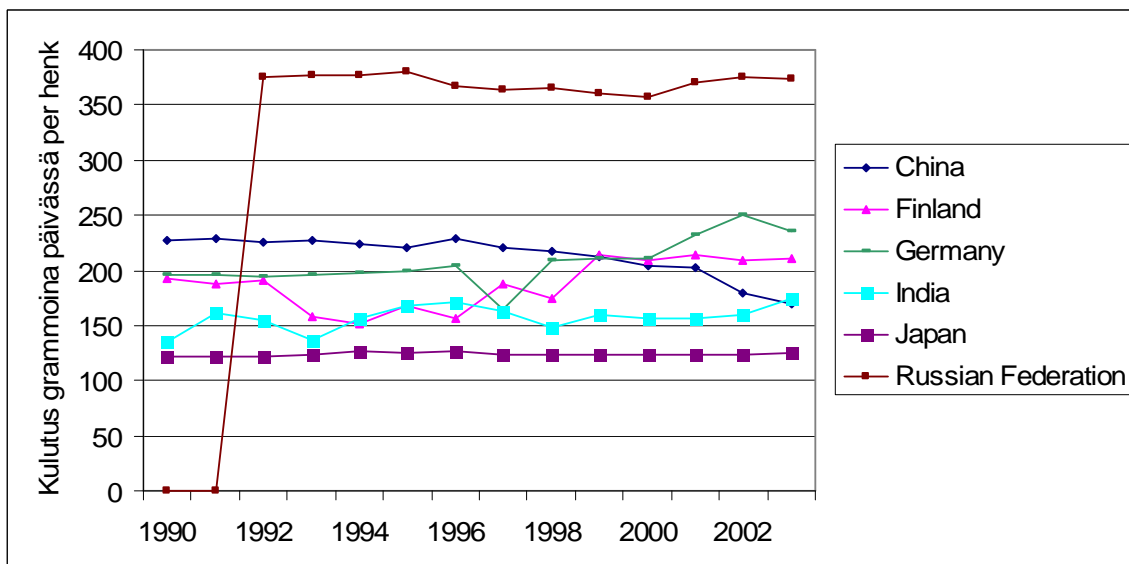

Kuvio 4. Viljatuotteiden kulutuksen muutos Suomessa 1900–2002 (Laurila 1985; Tilastokeskus 2005)

Näistä kuvaajista eivät näy ne muutokset, jotka erilaisten viljatuotteiden välillä ovat tapahtuneet. Kuitenkin kuten Maula (1995, 17) toteaa, on esimerkiksi kaupungistumiskehitys ja naisten työssäkäynnin lisääntyminen vaikuttaneet eri viljatuotteiden välisiin kulutuseroihin. Kotona leivotun leivän ja muiden leivonnaisten kulutus on vähentynyt, kun naisilla ei ole työssäkäynnin ohella enää ollut aikaa tai halua leipoa ja valmiita tuotteitakin on ollut saatavilla. 1950-luvulta alkaen riisin ja makaronin kulutus on lisääntynyt, ja perunan kulutus laskenut voimakkaasti. (Kuvio 4.). Siihen, että 1950-luvun alun jälkeen vehnän kulutuksen kasvu pysähtyi ja jopa laski hieman, ehdottaa Maula (1995, 17) syyksi valistusta ja lihomisen pelkoa. Toisaalta Maula huomauttaa, että viljatuotevalikoimien laajeneminen ja monipuolistuminen ovat varmasti osaltaan hidastaneet viljatuotteiden kulutuksen vähenemistä. Uusia kuluttajia houkuttelevia tuotteita on kehitetty jatkuvasti. Viime vuosien aikana viljojen kulutusta kuvaavissa käyrissä ei ole tapahtunut suuria muutoksia, mutta hankkeen jatkovaiheissa selviää, mitä asiantuntijat ovat mieltä viljan kulutuksen tulevaisuudesta.

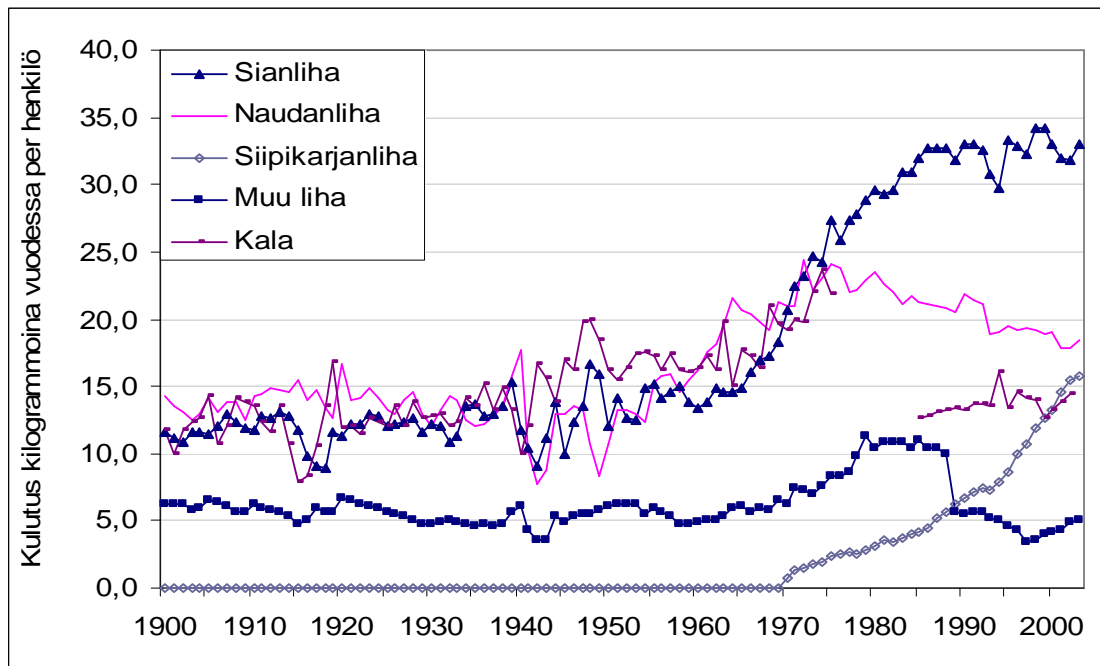
Kuvio 5. Rukiin kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics)

Kuvio 6. Vehnän kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics 2006)

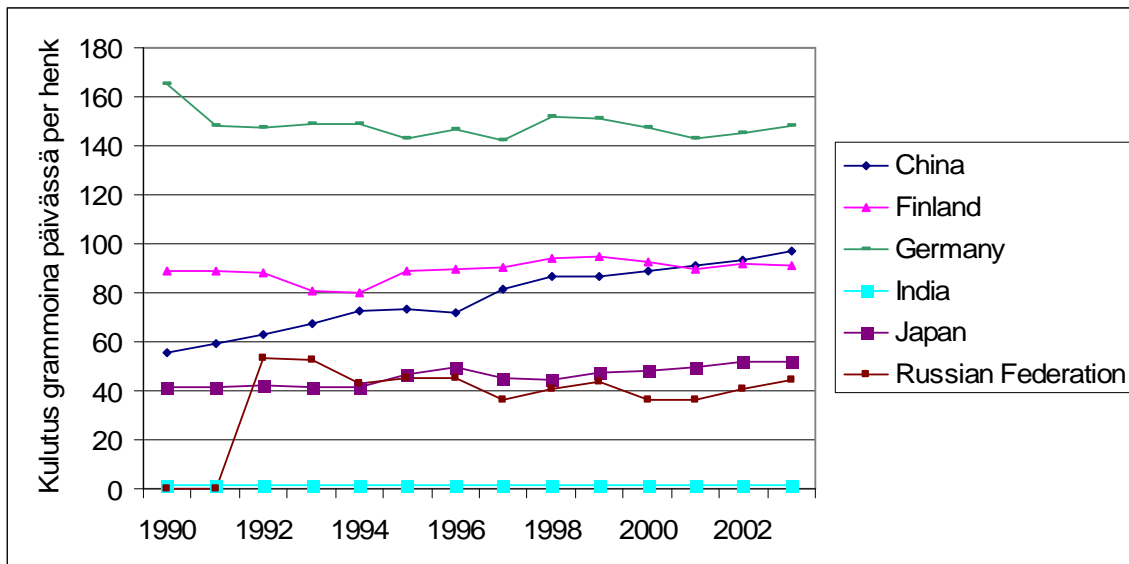
3.3.2. Lihatuotteiden kulutus

Kuviossa 7 on kuvattu lihatuotteiden ja kalan kulutuksen muutosta Suomessa viime vuosisadan alusta 2000-luvun alkuun asti. Omina lihakuvaajinaan on eritelty sianliha, naudanliha sekä siipikarjanliha. Muussa lihassa on mukana lamma, jota syötiin jonkin verran vuosisadan alussa, hevosen liha, jonka kulutus on pientä, poronliha ja riista, joiden kulutus on myös ollut todella pientä.

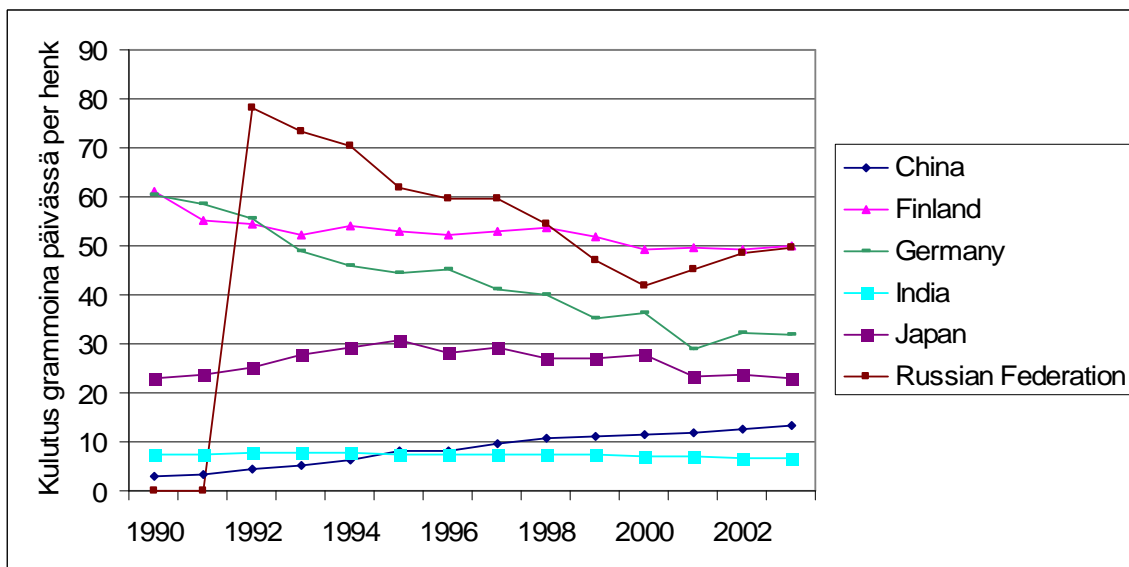

Kuvio 7. Lihatuotteiden kulutuksen muutos Suomessa 1900–2002 (Laurila 1985; Tilastokeskus 2005)

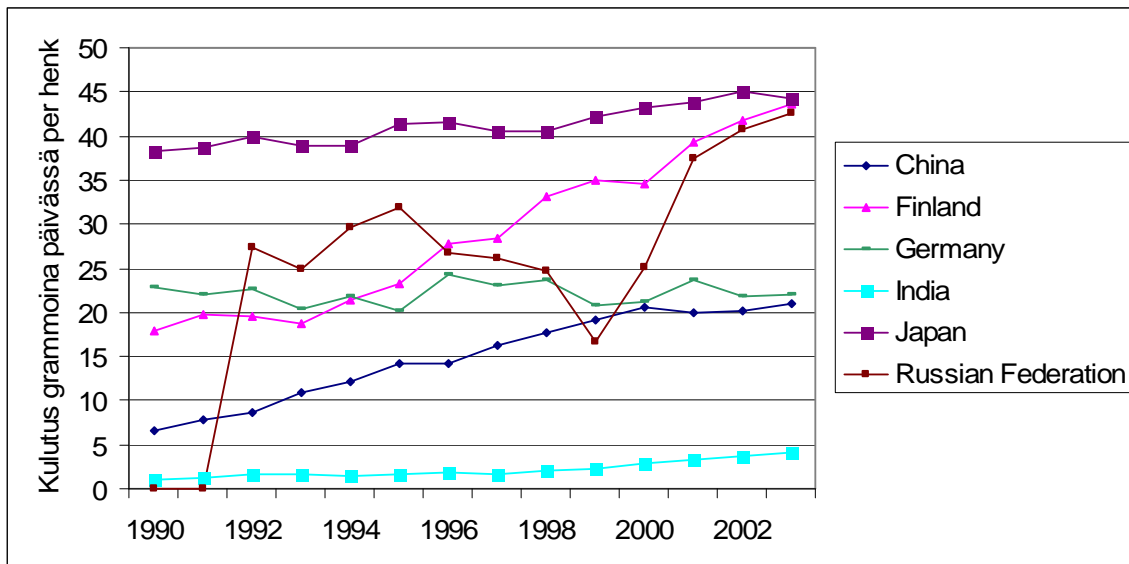
Sianlihan kulutuksessa alkoi 60-luvulla huima kasvu, joka on alkanut tasoittumaan vasta viime vuosikymmenellä. Sianlihan kulutuksen lisääntymistä selittää ainakin osittain makkaroiden, leikkeiden, säilykkeiden ja einesten lisääntynyt kulutus. Sianlihan edullisuus verrattuna naudanlihaan on lisäksi kirittänyt sianlihan kulutuksen kasvua (Maula 1995, 28). Naudanlihassa kasvua tapahtui 50-luvulta 70-luvun puoliväliin asti, jolloin naudanlihan kulutus kääntyi aina tähän päivään asti kestäneeseen laskuun. Naudanlihan tuotantomäärä on ollut Suomessa sidoksissa lypsykarjan määrään, jolloin myös tarjonta on ollut siitä riippuvaista. Erikseen lihaksi kasvatettavan nautakarjan vähäisyys Suomessa on myös pitänyt naudanlihan hinnan sianlihan hintaa korkeampana (Maula 1995, 28). Siipikarjanliha tuli suomalaisille markkinoille vasta 70-luvulle tultaessa. Sen jälkeen sen kulutuksen kasvu onkin ollut huimaa: Se on jo miltei ottanut naudanlihan kulutuksen kiinni. Siipikarjanlihan kulutukseen on vaikuttanut se, että terveystieteissä on huomioitu siipikarjanliha terveellisenä ja vähärasvaisena lihana (Maula 1995, 28). Siipikarjanlihasta on tarjolla monia eri tuotevaihtoehtoja, ja se on myös monikäyttöinen ja helppo valmistaa. Siipikarjanliha on ollut myös hinnaltaan melko edullista verrattuna sian- ja varsinkin naudanlihaan (Maula 1995, 28). Kuitenkin Suomi on siipikarjanlihan kulutuksessaan vielä jäljessä useita muita maita, varsinkin Pohjois-Amerikassa siipikarjatuotteita syödään huomattavasti enemmän. Tätä havainnollistaa kuvio 9.

Kuvio 8. Sianlihan kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics)

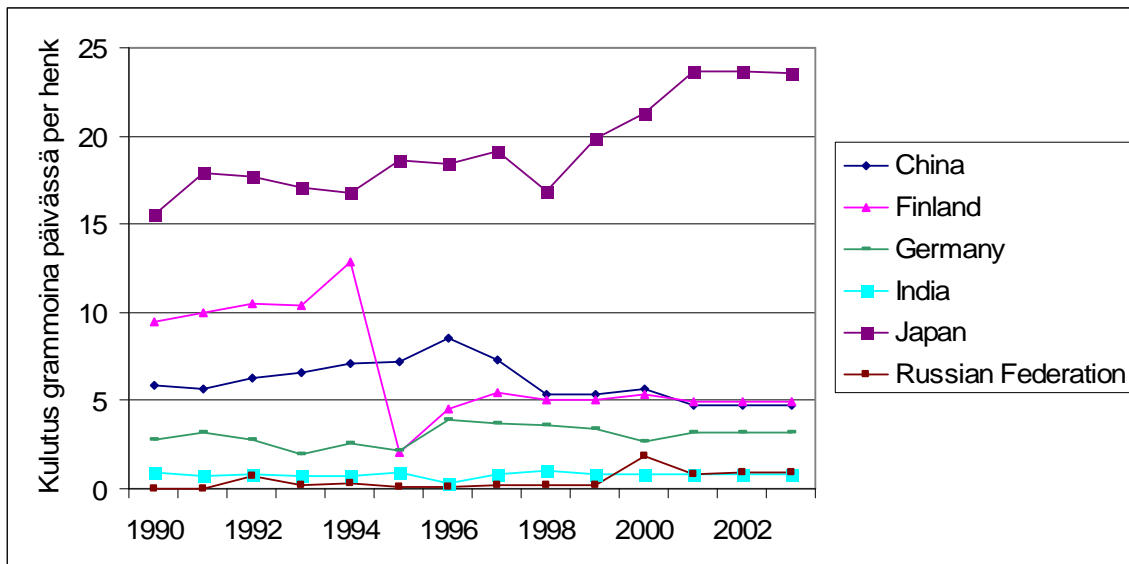
Kuvio 9. Naudanlihan kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics)

Kuvio 10. Kananlihan kulutus eräissä maissa 1990-2004 (FaoStatistics 2006)

Lihan kokonaiskulutuksen huima kasvu liittyy elintason nousuun. Lihan kulutus ei ole kasvanutkaan ainoastaan Suomessa, vaan ilmiö on tuttu muissakin teollisuusmaissa. Varallisuustason kohotessa liha kalliimpina elintarvikkeena on korvannut perunan, viljan ja maidon kulutusta. (Maula 1995, 27.)

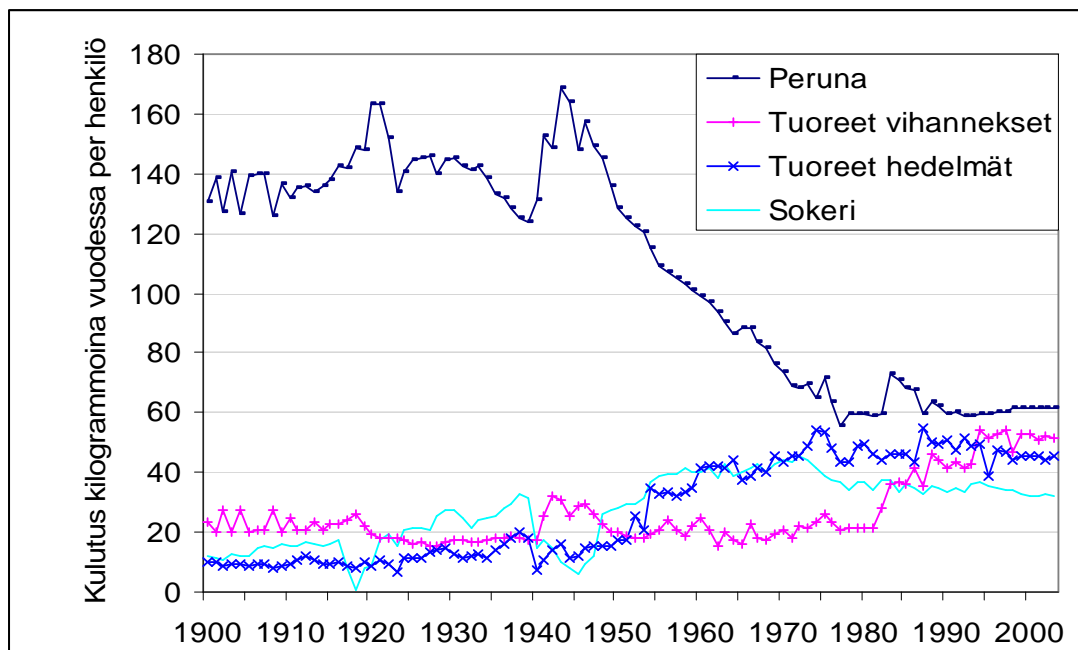
Suomalaisten kalankulutus määristä on tietoa aina vuodesta 1860 lähtien (Heikkinen 1996). Lukuihin liittyy kuitenkin paljon epävarmuutta. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos on arvioinut suomalaisten kalankulutusta vuodesta 1978 lähtien vuosittain (Vihervuori 1986). Arviot suomalaisten kalankulutuksesta tehdään saalistilastojen, kalanviljelytilastojen ja kalan ulkomaankauppatilastojen mukaan. Aineiston epävarmuutta lisää filepainon käyttäminen, joka perustuu arvioon. Viime vuosina kalan kulutus näyttää liikkuneen 13–15 kilon paikkeilla henkeä kohden.

Kuvio 11. Kalan kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004. (FaoStatistics 2006)

3.3.3. Hedelmien, vihannesten, sokerin ja perunan kulutus

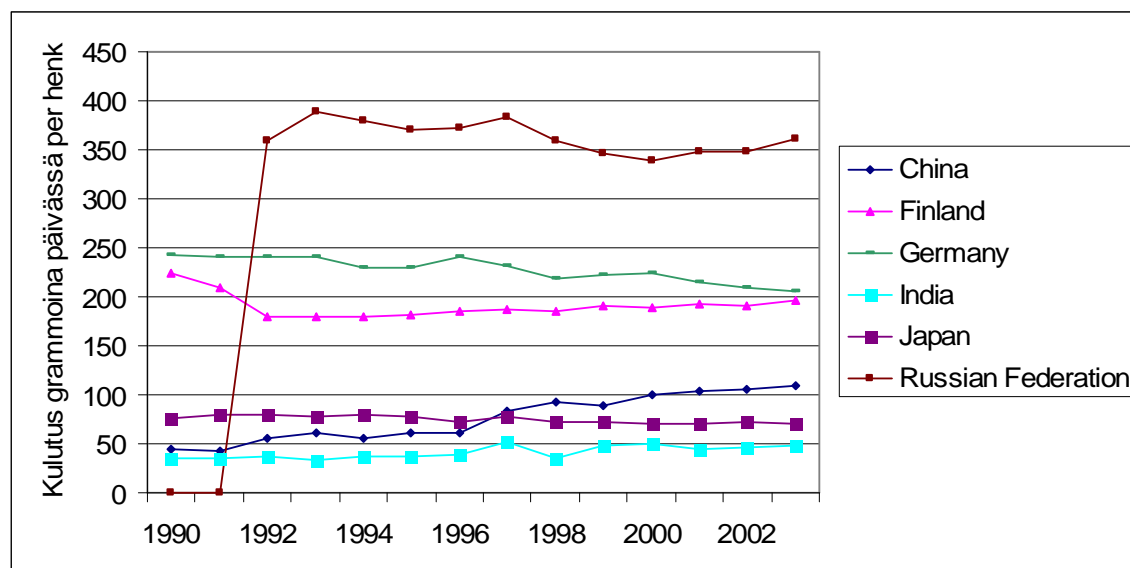
Kuviossa 12 on esitetty hedelmien, vihannesten, sokerin ja perunan kulutuksen muutokset omi-
na kuvaajinaan. Mukana on sekä kotimaisten että ulkomaisen kasvisten kulutus. Vihannes-
kuvaajassa on mukana myös kaikkien muiden juurikasvien kuin perunan kulutusosuudet. Peru-
na-kuvaajaan puolestaan on laskettu mukaan myös perunajauhot. Hedelmiin luetaan kuuluviksi
myös marjat, ja hedelmät sisältävät hedelmistä tehtävät mehut, säilykkeet ja muut valmisteet.
Hedelmät eivät kuitenkaan sisällä hilloja eivätkä marmeladeja.

Kuvio 12. Hedelmien, vihannesten, sokerin ja perunan kulutuksien muutos Suomessa 1900–2002 (Laurila 1985; Tilastokeskus 2005)

Silmiinpistäväntä kuviossa 12 on perunan kulutuksen voimakas lasku 1940-luvun puolivälistä alkaen. Tuo lasku loppui vasta 1970-luvun loppupuolella, ja kulutus tasaantui henkeä kohti tarkasteltaessa 60 kg:n vuosittaiselle tasolle viime vuosikymmenelle tultaessa. Pudotus on ollut viime vuosisadan alusta 80 kg, ja 1940-luvun perunan kulta-ajoista jopa 100 kg. Peruna on vanhastaan ollut kasvinviljelytuotteista viljatuotteiden ohella merkittävällä sijalla suomalaisten ruoankulutuksessa. Tapojen ja tottumusten muutosten lisäksi perunan aseman muutokseen on vaikuttanut hyvin paljon väestön elinkeinorakenteen ja asutusmuodon muutokset. Taloudelliset tekijät eivät puolestaan juurikaan ole vaikuttaneet perunan suosioon. Koska peruna on ollut miltei puhtaasti kotimainen tuote on perunan satomäärien ja laadun vaihtelu aiheuttanut heitteilyä kulutuslukuihin. (Laurila 1985, 166.) Perunan kulutus vaikuttaa kotitaloustiedustelun mukaan laskeneen kaikilla alueilla Suomessa. Etelä-Suomessa kulutus on kuitenkin laskenut selvästi eniten (Maula 1995, 23). On otettava huomioon myös se muutos, joka eri perunatuotteiden välillä on tapahtunut. Esimerkiksi perunalastujen, ranskalaisten perunoiden tai perunasaattien kulutus oli Suomessa vähäistä aina 1980-luvun alkuun asti, jolloin näiden tuotteiden kulutus lähti nopeaan kasvuun (Maula 1995, 23–24). Tällaisten tuotteiden markkinoille tulo selittää perunan-kuvaajalla 1980-luvulle osuneen ponnahduksen. Tuolloin tosin myös perunan hinnassa tapahtui jonkin verran vaihtelua.

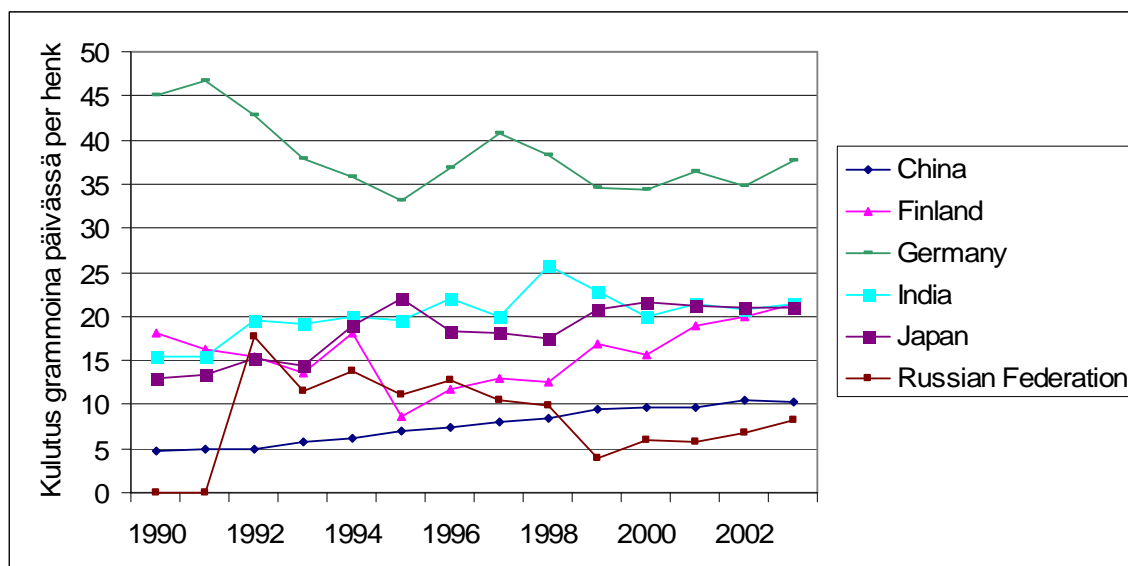
Samoin kuin viljan kulutuksen kohdalla myös perunan kulutuksen lasku voidaan nähdä elintason nousuun ja yhteiskunnalliseen modernisoitumiskehitykseen vahvasti liittyvänä piirteenä. Kalliimmat ja toisaalta myös uutuusarvon omaavat riisi ja pasta ovat lihan ja kasvien ohella vallanneet perunan paikan kuluttajien ruokalautasella. Väestön muuttaessa kaupunkeihin ovat korvaavat tuotteet olleet myös helpommin käden ulottuvilla, toisin kuin maalla, jossa ollaan yleisesti oltu perunan suhteen omavaraisia. Myös perunan huonolaatuisuus on johtanut sen korvaamiseen toisilla elintarvikkeilla varsinkin laitosuokailussa. Perunan kulutukseen oma vaikutuksensa on ollut varmasti myös lämpimien ruokailujen vähenemisellä ja vastaavasti välipalojen syömisen lisääntymisellä. (Maula 1995, 24; perusteellinen tutkimus perunan kulutuksesta ks. Järvelä 2002.)

Kuvio 13. Perunan kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics 2006)

Suomen hedelmäsato on ilmasto-olosuhteiden vuoksi ollut perinteisesti vähäinen ja yksipuolinen. Näin ollen ulkomaantuonnilla on jo pitkään ollut merkittävä rooli, ja jo 1900-luvun alussa 60 % kulutetuista hedelmistä tuli ulkomailta. Marjoissa on Suomessa oltu omavaraisempia, ja luonnonmarjojen rinnalle on tullut puutarhamarjalajikkeita, esimerkiksi puutarhamansikka korvasi jo ennen vuotta 1975 metsämansikan lähes kokonaan. (Laurila 1085, 174–175.) Tuoreiden hedelmien ja marjojen kulutus lähti nousuun 1950-luvulta, jolloin niitä alkoi tulla myyntiin suomalaisiin myymälöihin. Tuolloin tosin ne olivat monessa perheessä vielä ylellisyyttä, ja myöhemminkin ovat yksilölliset ja alueelliset erot olleet suuria niin hedelmien kuin kasvienkin käytössä (Maula 1995, 19; KTL).

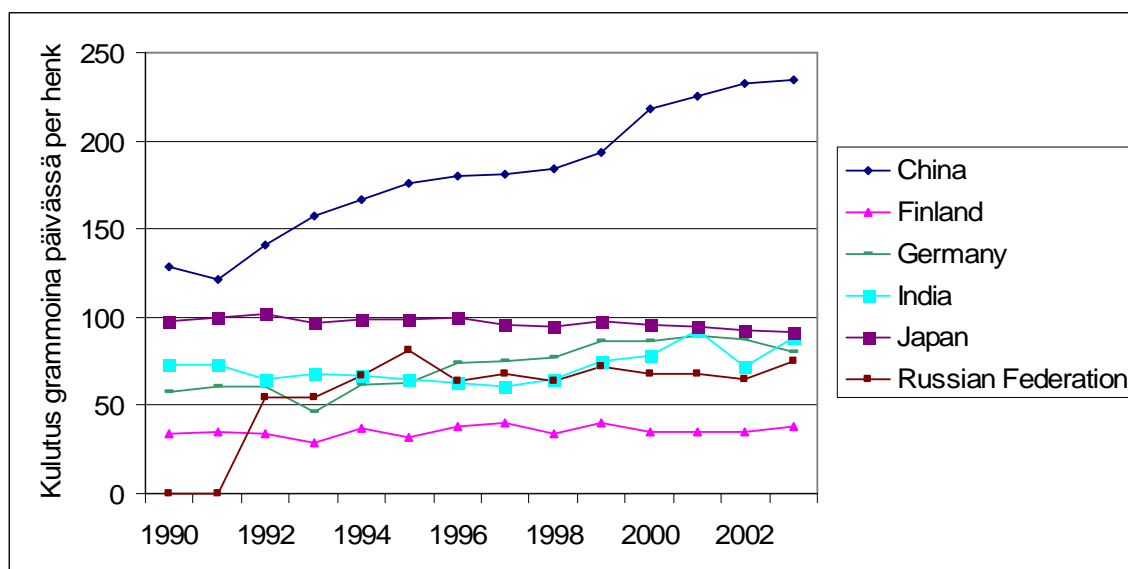
Tällä hetkellä hedelmien kulutus on tasaantunut 40–50 kg:n tasolle. Hedelmien kulutuksen kasvua on edistänyt tarjonnan monipuolistuminen, sekä erityisesti hedelmätuoremehujen tulo markkinoille 1970-luvulla. Kun ottaa huomioon, että suurin osa hedelmistä tuodaan myymälöihin pitkien matkojen takaa, on logistiikan kehittyminen ollut välttämättömyys kulutuksen kasvulle. Hedelmien kulutuksen kasvuun on vaikuttanut myös aktiivinen terveystietoisuus. On myös otettava huomioon, että hedelmien hinnassa on tapahtunut suhteellista laskua verrattuna muihin elintarvikkeisiin ja samanaikaisesti kuluttajien ostovoima on kohonnut. (Maula 1995, 19.) 1980-luvulle tultaessa hedelmien kulutuksen kasvu oli jo alkanut tasaantua, mutta tähän kasvun pysähtymiseen ja jopa hetkelliseen notkahdukseen tuona ajankohtana vaikuttanee myös se, että 1980-luvun alussa virvoitusjuomavero alkoi koskea myös tuoremehuja nostaen niiden hintoja (Maula 1995, 20).

Kuvio 14. Hedelmien kulutus eri maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics 2006).

Vihannesten ja juuresten kulutusluvuihin ei viime vuosisadan alkupuoliskolla tapahtunut suuria muutoksia. Kuitenkin eri kasvislaatuisten välisissä kulutussuhteissa tapahtui muutoksia: Perinteisten kotimaisten juuresten, kuten nauriin, kulutus laski huomattavasti, kun taas samanaikaisesti vihannesten osuus kulutuksesta kasvoi. (Laurila 1985, 170–171.) Tuoreiden vihannesten ja juurikasvien yhteenlaskettu kulutus alkoi nousta 1980-luvulle tultaessa, ja nyt niiden kulutuksen kasvu on tasaantunut hiukan hedelmiä korkeammalle tasolle eli reiluun 50 kg:n per henkilö. Tässäkin on huomattava se muutos joka kasvien kulutuksen sisällä on tapahtunut: Juuresten kulutus on koko ajan pysynyt melko samalla tasolla. Kasvua sen sijaan on tapahtunut nimenomaan tuoreiden vihannesten kohdalla. Tähän on vaikuttanut etenkin se, että ulkomailta tuon-

nin lisääntyessä tuoreita vihanneksia on ollut suomalaisissa myymälöissä tarjolla ympäri vuoden. Samalla tarjonta on myös monipuolistunut. Kasvisten – samoin kuin myös hedelmien ja marjojen – ympärivuotisen käytön on mahdollistanut myös pakastimien yleistyminen 1970-luvulla. Syynsä kasviksien käytössä tapahtuneeseen kasvuun on ollut myös ravitsemusvalistus- ja kampanjointityöllä niiden käytön puolesta. Myöskään työpaikka- ja laitospuokailun merkitystä ei pidä väheksyä tarkasteltaessa kasvisten käytössä – ja samoin koko suomalaisessa kulutusrakenteessa – tapahtuneita muutoksia. Laitospuokailun kautta suomalaiset ovat tutustuneet ulkomaisiin kasviksiin ja omaksuneet ne sitä kautta osaksi kotiruokailuakin. Esimerkiksi kiinan-kaalin käytön yleistymisen on hyvä esimerkki tällaisesta kehityskulusta. (Maula 1995, 22.)

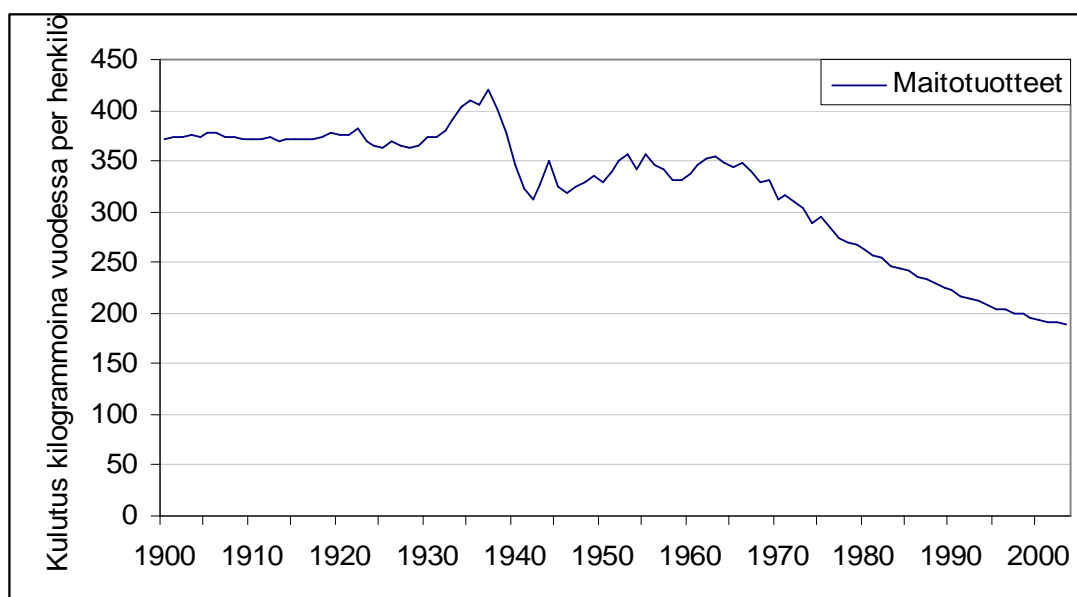
Kuvio 15. Kasvisten kulutus eri maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics 2006).

Sokerin kulutus on yli kolminkertaistunut viime vuosisadan alusta tähän päivään tultaessa. Vuonna 2002 sokeria kulutettiin reilut 30 kg henkeä kohden. 70-luvun paikkeilla kulutus ylitti jopa reilusti 40 kg. On otettu huomioon, että kuvaajassa esitetyssä sokerissa on mukaan laskettu ainoastaan sokerituotteen muodossa kulutettu sokeri, siis mukana ei ole muiden tuotteiden mukana kulutettu sokeri. Tämä seikka on huomionarvoinen, koska samalla kun sokerin kulutus on lisääntynyt, on myös makeisten, virvoitusjuomien, jäätelöiden sekä muiden paljon sokeria sisältävien kotitalouksien valmiina tuotteina ostettavien elintarvikkeiden kulutus lisääntynyt. Sen sijaan samanaikaisesti leivonnaisten ja muiden sokeria sisältävien tuotteiden valmistaminen kotona on vähentynyt. Toisin sanoen, sokeria ei osteta kotiin enää sokerinmuodossa näitä tuotteita varten, vaan näiden tuotteiden sisältämä sokeri olisi lisättävä vielä puhtaan sokerin kulutuksen päälle, jotta saataisiin todelliset sokerin kulutusluvut. Todellisuudessa nykyään siis

kulutetaan sokeria enemmän kuin kuvaajan osoittama määrä. Tarkasteltaessa sokerituotteiden kulutusta on hyvä muistaa, että sokeria on perinteisesti pidetty tärkeänä ja hyvänä energianlähteenä rasvan ja maidon rinnalla. Kun nälkä ja puute alkoi jatkosodan jälkeen hellittää, sekä myös kun raskaista töistä johtunut runsas energiantarve kaupungistumisen myötä väheni, säilyi sokerin arvostus kuitenkin edelleen korkeana. Vastavoimana sokerin kulutukselle on ollut ravitsemus- ja terveystietoisuus, joiden avulla on pyritty vaikuttamaan sokerin kulutukseen argumentoimalla sokerin olevan turhaa energiaa ja hampaiden reikiintymistä aiheuttavaa. (Maula 1995, 42–43.)

3.3.4. Maitotuotteiden kulutus

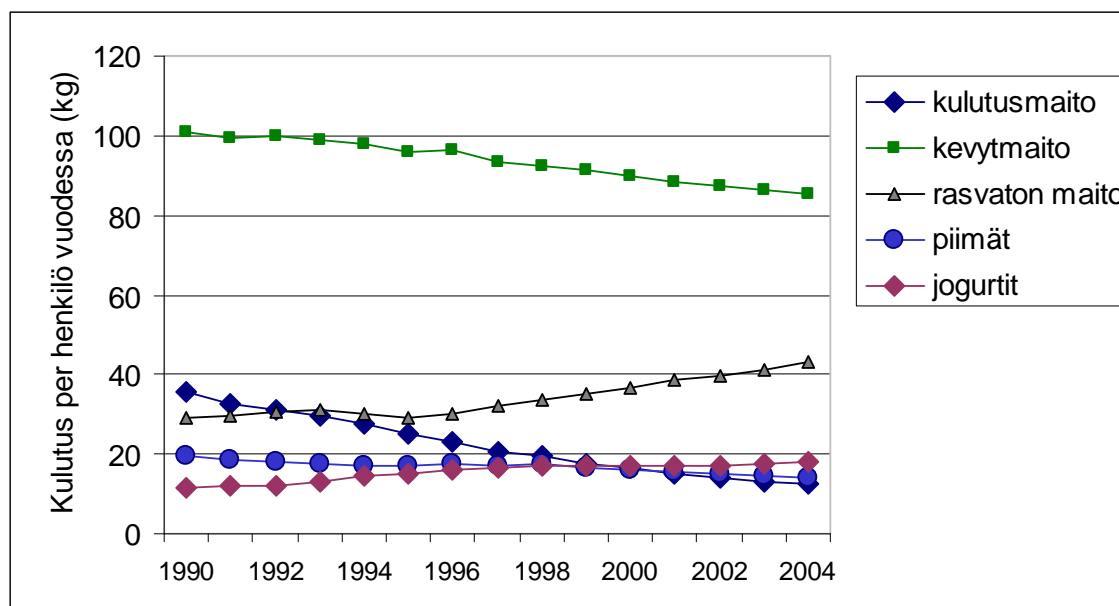
Kuviossa 16 on esitetty maitotuotteiden kulutuksessa tapahtunut muutos. Luvut kuvaavat väkilukuun suhteutettua vuosittaista maitotuotteiden kulutusta.

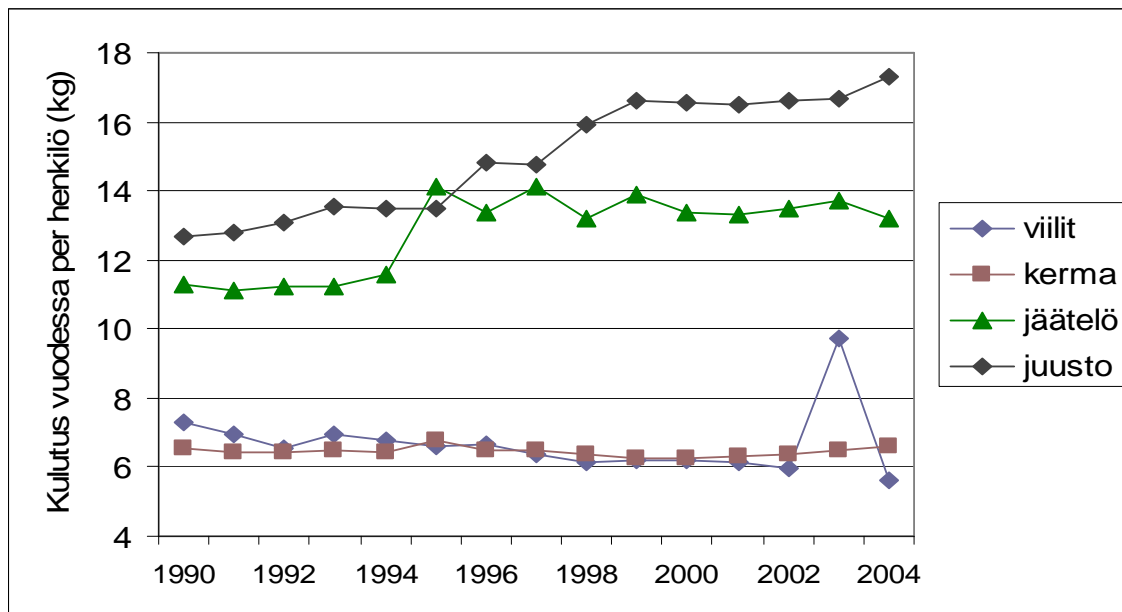
Kuvio 16. Maitotuotteiden kulutuksen muutos Suomessa 1900–2002 (Laurila 1985; Tilastokeskus 2005)

Kuviossa 16 esitetystä maidon kulutuksen kehittymisen kuvaajassa on luettu mukaan kaikki maitotuotteet. Kuvaajassa on siis huomioitu kulutettujen lopputuotteiden paino, ei niihin käytetyn maidon raaka-ainepainoa. Tämä on tärkeä huomio, koska esimerkiksi juustokilon valmistamiseen kuluu 10 litraa maitoa (Finfood 2006). Maitotuotteiden kulutuksessa valtaosa on kuo- rittua maitoa. Kuviossa 3 havaittava vuosittaisen väkilukuun suhteutetun maitotuotteiden kulutuksen selkeä lasku 1900-luvun alun noin 375 kg:sta tämän päivän vajaaseen 200 kg:n, johtuu-

kin osittain siitä, että ihmiset ovat vähentäneet maidon juomista, mutta siirtyneet käyttämään enemmän esimerkiksi 1960-luvulla yleistyneitä jogurtteja ja juustoja. Jogurtteja kulutettiin vuosina 1992–1993 ravintotaseen mukaan jo 12,6 kg, mutta on muistettava että hapanmaitotuotteilla (viili ja piimä) oli vankka sijansa suomalaisessa ruokakulttuurissa jo vuosisadan alusakin. Kun ravintotaseen mukaan vuosina 1950–1952 juustoja kulutettiin vuodessa henkeä kohden 2,6 kg kulutettiin sitä jo vuosina 1992–1993 reilut 13 kg. Ravintotaseen mukaan nestemäistä maitoa kulutettiin vielä vuosina 1950–1952 vuosittain 362 kg henkeä kohden kun vastaava luku oli vuosina 1992–1993 pudonnut 170 kg:n. (Maula 1995, liite 1. Kuviossa 16 on esitettyä nestemäisten maitotuotteiden kulutus ja kuviossa 17 eräiden kiinteiden maitotuotteiden kulutus Suomessa.)

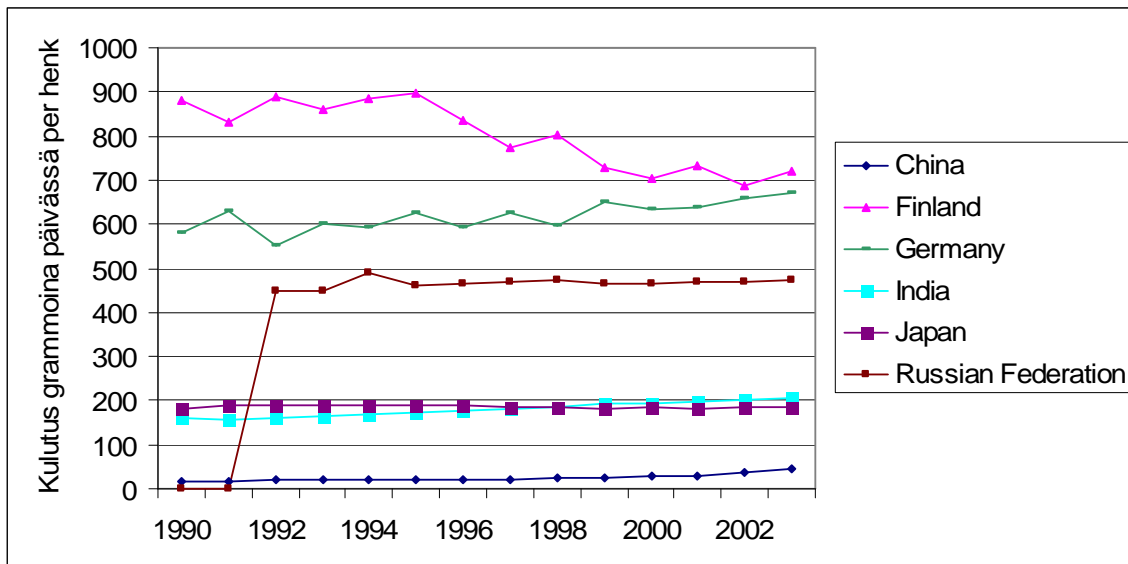
Kuvio 17. Eräiden nestemäisten maitotuotteiden kulutus Suomessa 1990–2004 (Ravintotase 2004)

Kuvio 18. Eräiden kiinteiden maitotuotteidenkulutus Suomessa 1990–2004 (Ravintotase 2005)

Vaikka ravintotaseen luvut poikkeavat hiukan laskentatavasta johtuen Laurilan ja Tilastokeskuksen luvuista, auttavat ravintotaseen luvut kuitenkin ymmärtämään maitotuotteiden kulutuksessa tapahtunutta muutosta. Maidon juominen on vähentynyt huomattavasti kun taas muiden maitotuotteiden kuten juuston, jogurtin, jäätelön, viilin ja kerman kulutusosuudet ovat kasvaneet. Myös muissa Pohjoismaissa juotavan maidon kulutus on vähentynyt. Vaikka tilamaitoa korvaamaan on tullut runsaasti erilaisia maitotuotteita, ei maidon kulutus ole lisääntynyt vaan kuluttajat ovat vain korvanneet tilamaidon ja rasvaisempien maitovalmisteiden kulutuksensa rasvattomimmilla vaihtoehdoilla. Elintason kohoamisen myötä maitoa on alettu korvaamaan sekä juomina kalliimmilla juomilla että energianlähteenä kalliimmilla elintarvikkeilla. (Maula 1995, 33–34.) Ruokapöytiin maidon rinnalle ovat ilmestyneet vesi, mehut, virvoitusjuomat, sekä nykyisin myös viini. Myös maidonkulutukseen on kaupungistumisella ollut vaikutuksensa.

Vähärasvaisempien maitotuotteiden asemaa pönkitti 60-luvulla käyty niin kutsuttu rasvasota. Tuolloin tuotiin ensimmäistä kertaa esille maitotuotteiden sisältämän rasvan epäterveellisyys. Paitsi, että terveystietoisuus on vaikuttanut kuluttajien maitovalintoihin, ovat myös kuluttajien makutottumukset muuttuneet. (Maula 1995, 33–34.) Maitotuotteiden kulutuksessa tapahtuneista muutoksista on suuri osa varmasti laitettava jatkuvan tuotekehityksen ansioksi. Markkinoille tulee jatkuvasti uusia tuotteita, vähärasvaisia tai terveystuotteita, mutta myös herkutteluun tarkoitettuja juustoja, makeita maitoherkkuja ja jäätelöitä.

Kuvio 19. Maidon kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics)

3.4. Mikrotason kulutus

Kulutuksen muutosta tarkasteltaessa on hyvä kiinnittää huomiota myös kuluttajan rooliin sekä toisaalta tuottajien ja markkinoiden rooleihin. Gabriel ja Lang (1995) muotoilevat peräti yhdeksän erilaista muotokuvaa kuluttajasta vanhempien kulutuksensosiologian klassikkojen sekä uudempien näkökulmien ja postmodernien teorioiden perusteella. Kuluttaja voidaan nähdä valitsijana, kommunikoijana, tutkimusmatkailijana, identiteetin etsijänä, hedonistina tai taiteilijana, uhrina, kapinallisena, aktivistina tai kansalaisena.

Kuluttaja on myös yhä tietoisempi eri rooleistaan ja arvoistaan. Arvojen vaikutusta kulutukseen tarkasteltaessa on hyvä kääntää ajatus myös toisinpäin, ja nähdä Crockerin ja Lindenin (1998, 8) tapaan kulutuksen eri tahoihin kohdistuvat vaikutukset. Vaikutukset voivat olla luonteeltaan positiivisia, neutraaleja tai negatiivisia, ja kohdistua paitsi kuluttajaan itseensä myös toisiin ihmisiin – niin kuluttajan lähellä kuin toisissa maissa oleviinkin. Kuluttaja voi arvojensa ja asenteidensa mukaan pyrkiä vaikuttamaan esimerkiksi omaan terveyteensä, ympäristön tilaan, tai vaikka sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen ja kehitysmaiden viljelijöihin oloihin. Tulevaisuuden kasvavat markkinat liittyvätkin tanskalaisen Rolf Jensenin mukaan tuotteisiin kytkettävien arvojen ja mielikuvien kasvavaan merkitykseen ja ihmisen perustavanlaatuisiin pyrkimyksiin ilmaista itseä ja vakaumustaan, etsiä mielenrauhaa, yhdessäoloa, elämyksiä tai hoivaa (Jensen 1999).

Johanna Maula on pohtinut miten ruoankulutus määräytyy ruokakulttuurin, yhteisön ja yksilön mukaan. Maula hahmotti tutkimuksessaan ruokakulttuuriin liittyviä tekijöitä vielä pääasiassa yhtenäiskulttuurin idean pohjalta. Kansallista ruokaa määrittäviä kulttuurisia tekijöitä olivat esimerkiksi valmistustekniikat, ruokailukertojen määrä, ruokailutilanteeseen osallistujat ja tietysti syötävä ruoka itsessään. Yhteisöön liittyviä tekijöitä Maulan mukaan ovat esimerkiksi media, valistus, väestörakenne, perinteet ja uskonto, sekä luonnonolosuhteet, joskin nykykatannon mukaan näitäkin voitaisiin pitää etupäässä kulttuurisina tekijöinä. Yksilötekijöiksi Maula hahmotti muun muassa arvot ja asenteet, tulot, fysiologiset tekijät, mieltymykset, perherakenne ja motiivit. (Maula 1995, 1-2.) On kuitenkin huomattava, että eri tekijät saavat erilaisia painotuksia riippuen siitä, tarkastellaanko ruoankulutusta kansallisella makrotasolla (jolloin yksilöllisten tekijöiden aiheuttamat vaikutukset häviävät helposti muiden tekijöiden alle) vai kuluttajien arvostusten kautta, jolloin elämäntapojen yleinen pirstaloituminen ja yksilöllistyminen sekä selkeärajaisten yhtenäiskulttuurien puuttuminen käy yhä ilmeisemmäksi.

Maula kartoitti vuonna 1995 eri suomalaisen ruokakulttuuriin ja suomalaisiin ruokatottumuksiin liittyviä trendejä eri kirjallisuuslähteiden pohjalta:

- Perinteisen aterijärjestelmän hajoaminen ja yksinkertaistuminen, pikaruokailu, napostelu
- Valikoivuus ja vaihtelunhaluisuus
- Ruokavalio- ja kehotietoisuus
- Luonnollisen ruoan arvostaminen
- Ruoka sosiaalisen kanssakäymisen välineenä ja sosiaalisen statuksen osoittimena
- Ruoan merkitys tarpeiden tyydyttäjänä, nauttiminen ja mielihyvä
- Hintatietoisuus ja toisaalta valmius käyttää suurikin summa rahaa haluttavaan palveluun tai tuotteeseen
- Halukkuus omaksua ja opetella uutta, ulkomaiset ruoat

(Maula 1995, 3. Lähteinään Ahola 1988; Roos & Ahola 1989; Mäkelä 1991; IFDM 1987; Saksa 1986; Ilmonen 1991).

Näiden trendien lisäksi viimevuosina on puhuttu paljon myös esimerkiksi valmisruokien yleistyisestä ja standardoimisen lisääntymisestä myös ruoassa ja ruokaan liittyvissä palveluissa. Tämän keskustelun johtotähtenä lienee ollut George Ritzerin Mc'Donaldisaatio-teesi (ks. Ritzer 2004), jonka mukaan ”Mc'Donalds-kulttuuri” ja muut pitkälle viedyt pääasiassa amerikkalaiset standardit ovat levittäytyneet maailmalla eri yhteiskunnallisilla osa-alueilla.

Kulutuksessa voidaankin hahmottaa osin eri suuntiin kulkevia muutosprosesseja – sekä yhtenäistymistä että erilaistumista. Esimerkiksi globalisoituminen ja sen rinnalla kulkeva lokalisoituminen on hyvä esimerkki ilmiöistä, jotka aiheuttavat muutoksia kahdella tasolla. Samalla kun tapahtuu kulutuksen samankaltaistumista eri paikoissa, pirstaloituu aikaisempi näkemys esimerkiksi rajatuista kansallisista yhtenäiskulttuureista samoin kuin kysyntä ja tarjontakin yhä voimakkaammin ja erilaisia uusia paikallisuuksia tuottaen. Prosessista onkin käytetty nimitystä ”glocalisoituminen”.

Myös sosiaaliryhmäperusteiset elämäntavat muuntuvat yksilöllisemmiksi eri elämäntilanteiden ja ruokailutilanteiden kirjoksi. Ruoasta on kehkeytynyt ja kehkeytymässä yhä useammille elämyksiä tuottava harrastus, jonka kautta voi ilmaista itseä ja kehittää taitojaan ja tietojään. (Mäkelä 1999, 35) Toisaalta esimerkiksi tuloerojen kasvu on omiaan aiheuttamaan polarisoitumista ja ehkäisten tai tukien uusien kulutuskäytäntöjen leviämistä.

Saksalaisen ruokakulttuurin muutosten pohjalta tulevaisuuden ruokaan erikoistunut tutkija Hanni Rützler (2005) on koostanut kolmetoista tulevaisuussuuntautunutta ruokatrendiä. Ne liittyvät monin tavoin keskenään, joten olemme hänen trendiensä pohjalta päätyneet hahmottamaan alustavasti 6 suurelta osin jo yleisemminkin tiedossa olevaa trendiä (vrt. Maula edellä):

- Edullista nopeaa perusruokaa
(Convenience Cooking - Fast Casual – Cheap Basics)
- Välipalaruoka nopeaan pikkunaposteluun
(Hand Held Food – Fast Casual)
- Terveellinen täsmäruoka
(Helth Food, Functional Food, usein myös Clean Food)
- Eettisesti tuotettua ja poliittisesti korrektaa ruokaa
(Nature Food - Ethic Food, Clean Food, luonnollinen ja terveellinen ruoka ilman lisäaineita)
- Aistillisella ruokailulla hyvää mielialaa ja elämyksiä
(Sensual Food – Mood Food)
- Laaturuokaa laatuajalla
(Slow Food - DOC Food, laaturuokaa, merkkituotteita, gourmet-ruokaa, usein myös lähiruokaa ja luomuruokaa)

Erityisesti terveys on teema, jonka voidaan nykyisin nähdä liitettävän ruokaan eri tavalla kuin ennen. Puhutaan terveystietoisuudesta elintarvikkeiden valinnan yhteydessä, ja funktionaaliset eli terveysvaikutteiset elintarvikkeet ovat ilmestyneet kaupanhyllyille. Elintarvikkeiden terveysvaikutusten tutkimus on Suomessa noussut arvoon, ja yritykset kehittelevät tuoteuutuuksia, joilla on terveyttä edistävä vaikutus (ks. terveysvaikutteisten elintarvikkeiden hyväksyttävyydestä Suomessa: Niva, Mäkelä & Piironen 2003; Aarva, Pakarinen & Vartiainen, 2006.)

Näiden ja monien muiden trendien näkyminen ja eri osatekijöiden vuorovaikutteisuus kuluttajien arjessa on, kuten aikaisemmin on todettu, pääosassa ensi vuoden kuluttajaosioissa. Tavoitteena on irrottautua totutusta ja nykyajattelusta ja tuottaa vaihtoehtoisia tulevaisuuskuvia ruoankulutuksen tulevaisuudesta kotitalouksien näkökulmasta tarkasteltuna.

4. MAA- JA ELINTARVIKETALouden POLITIIKKAYMPÄRISTÖN MUUTOSTEKIJÄT

Pasi Rikonen, erikoistutkija, KTT, MMM (agr.), MTT taloustutkimus

4.1. Taustaa

Tässä osiossa tarkastellaan laajasti maa- ja elintarviketaloudessa tapahtuvia muutoksia, sekä ennakoitaan maa- ja elintarviketalouden tuotannon tulevaisuutta eri tutkimuksiin perustuen. Toimintaympäristön muutosten tarkastelu on ilmiöiden muutosten tarkastelua ja ymmärtämistä tapahtumien, päätöksenteon ja valintojen aikaansaamien erilaisten tulevaisuusseuraamusten aikaansaamasta holistisesta näkökulmasta. Muutosvoimien jäljittäminen muodostaa yhden tärkeimmistä tulevaisuudentutkimuksen tutkimusprosessin työvaiheista. Toimintaympäristöllä tarkoitetaan siis sitä toimijan eli aktorin sosiokulttuurista, poliittista, ekologista ja taloudellista kokonaisuutta jossa toiminta tapahtuu.

Hankkeeseen liittyvällä politiikka-analyysillä tarkennetaan, minkälaisia haasteita erilaiset muutokset, muutostekijät ja trendit aiheuttavat maatalouspolitiikan, maatalouden ympäristöpolitiikan ja maaseutupolitiikan valmisteluun maatalouden tulevaisuuden kehityksen kannalta Suomessa. Hankkeessa tarkastellaan suomalaisen ruoankulutusrakenteen tulevaisuutta ja sitä ohjaavia tekijöitä, joten tässä kirjoituksessa maa- ja elintarviketaloutta ohjaavaa politiikkaa tarkastellaan erityisesti tästä näkökulmasta. Tarkastelun aineistona käytetään eri maatalouspoliittisia strategiaohjelmia ja -suunnitelmia (mm. maatalouspoliittinen selonteko, 2005; Suomen maaseutu 2015) sekä tällä hetkellä meneillään olevien ja päättyneiden tutkimusten tuloksia.

Vallitsevan EU:n yhteisen maatalouspolitiikan onnistumista tarkastellaan seuraavan kerran vuosina 2008–2009. Siten siinä vaiheessa tehtävät muutokset ennakoivat jo vuoden 2013 jälkeistä aikaa ja keskustelut sekä ennakointi tästä vuoden 2013 jälkeisestä ajasta on kuitenkin aloitettava mahdollisimman pikaisesti varauduttaessa ja sopeutettaessa Suomen maataloutta kilpailemaan tulevaisuudessa vapautuvilla markkinoilla.

4.2. Nykytilanne ja muutostekijät maa- ja elintarviketaloudessa

4.2.1. Nykytilanne maataloudessa

EU-jäsenyys ja EU:n yhteisen maatalouspolitiikan uudistukset ovat vaikuttaneet voimakkaasti Suomen maataloussektoriin. Tilojen väheneminen on kohdistunut lähinnä kotieläintiloihin. Rakennkekehitys on toteutunut voimakkaimmin sika- ja siipikarjapuolella. Alkutuotanto on keskittynyt alueellisesti ja tilakohtaisesti. Tilamäärän väheneminen on suurinta Itä- ja Pohjois-Suomessa ja kotieläintilat ovat vähentyneet eniten. Tuotanto on keskittynyt yhä suurempiin ja tehokkaampiin yksiköihin. Samassa myös teknologinen kehitys on tehostanut toimintaa ja samalla vähentänyt edelleen työvoiman tarvetta. (Pietola & Niemi 2005) Maataloustuotannon uusia tuotantomahdollisuuksia on keskusteltu olevan mm. bioenergiantuotannossa sekä raaka-aineena että energiana. Perusmaatalouden tulojen vähentyessä monialaisuus on lisääntynyt. Tuotannon tehostumisesta huolimatta viljelijän maataloustulo on laskenut, samalla tukien osuus tuloista on kasvanut (MTT:n maa- ja puutarhatalouden kokonaislaskelma 2005). Tämänsuuntainen rakennemuutos tulee jatkumaan myös tulevaisuudessa (Niemi ym. 2006).

EU:n maatalous- ja maaseutupolitiikka pyrkii pidemmän aikavälin linjauksiin, ja viimeaikaiset uudistukset ovat Suomen kannalta epäedullisia. Vuonna 2005 ennakoitu maaseututuen kasvu ei toteutunut ja siten budjettileikkaukset kohdistuivat maaseututukiin, kuten ympäristötukeen ja luonnonhaittakorvaukseen. Myös 141-tuki on ollut tapetilla. Samoin kävi EU:n sokeripolitiikan kanssa, joka leikkaa Suomen tuotannosta lyhyellä tähtäimellä arviolta kolmanneksen ja pidemmällä tähtäimellä mahdollisesti jopa koko tuotannon. Kaupan vapauttamisneuvottelujen keskeiset haasteet liittyvät jäsenmaissa sisäisen tuen alentamisvaatimuksiin sekä vientitukien kieltämiseen, joka myös vaikuttaa vakavammin korkean kustannustason Suomeen (Niemi ym. 2006).

Vuonna 2005 tukihakemuksen jätti enää noin 69 000 maatilaa, kun vuonna 1995 tuotantotoimintaa harjoittavia aktiivituloja oli vielä runsaat 95 000. Tilamäärä on vähentynyt yli 3 prosentin vuosivauhtia ja kotieläintaloudessa vielä tätäkin nopeammin. Esimerkiksi maidontuotantoon erikoistuneiden tilojen määrä on laskenut lähes seitsemän prosentin vuosivauhtia. Suhteellisesti eniten tilajoukko on pienentynyt Itä-Suomessa (32 %) ja vähiten Pohjois-Suomessa (23 %) (Niemi ym. 2006). Itä- ja Pohjois-Suomessa kotieläintiloja on siirtynyt kasvinviljelyyn.

Suomessa oli vuonna 2005 noin 24 300 monialaista maatilaa, mikä on 35 prosenttia kaikista tiloista. Monialaisten tilojen määrä on vuodesta 2000 kasvanut noin 11 prosenttia ja vuodesta 2003 kolmisen prosenttia. Koneurakointi on yleisin ja liikevaihdolla mitattuna merkittävin maatalouden ulkopuolinen toimiala. Rakentaminen on myös kasvussa. Puuta ja elintarvikkeita jatkojalostavien tilojen määrä oli laskenut vuodesta 2003 noin viidenneksellä. Toisaalta polttopuun ja hakkeen valmistusta sekä muuta uusiutuvaa energiantuotantoa harjoittavien tilojen määrä on kasvanut 17 prosenttia. Noin 1 040 tilaa toimi uusiutuvassa energian tuotannossa vuonna 2005. Yli 50 000 euron liikevaihtoon ylsi vajaa neljännes. Monialaisista tiloista 42 prosenttia oli viljatiloja ja 16 prosenttia maitotiloja (Maaseudun pienyritysrekisteri 2004).

Maataloustöihin osallistuvien viljelijäperheen jäsenten ja vakituisesti palkattujen määrä on vähentynyt yli 25 000 hengellä vuosina 2000–2005. Työntekijäkatoon on vaikuttanut maatilojen lukumäärän väheneminen ja tuotannon tehostuminen. Viljelijöiden määrä väheni noin 10 500:lla ja viljelijöiden puolisoitten 6 330:lla. Palkatun työvoiman määrä ei ole vähentynyt samaa vauhtia. Maataloustyövoiman vähenemisen tärkeimpänä syynä on maatilojen lukumäärän väheneminen, joista suuri osa on ollut kotieläintiloja. Viljatilojen määrä on pysytellyt ennallaan.

4.2.2. Kansalliset muutostekijät

Maatalouden tuottajahinnat ovat pysyneet ennallaan tai laskeneet, mutta kustannukset tuotantopanoksissa ovat nousseet selvästi erityisesti energian osalta (Niemi ym. 2006). Tilastokeskuksen (2006) mukaan maatalouden tuottajahinnat putosivat tammi-maaliskuussa yli 4 prosenttia vuoden takaisesta. Tuotantotarvikkeiden hinnat kohosivat samaan aikaan 5,1 prosenttia.

Elintarvikkeiden hinnat ovat nousseet 2000 -luvulla jonkin verran yleistä kuluttajahintakehitystä nopeammin. Vuodesta 2000 vuoteen 2005 ruoan hinta on kallistunut nimellisesti 8,8 % kun yleinen kuluttajahintaindeksi on noussut 5,5 % samassa ajassa. Aiempaa suurempi osuus ruoan hinnasta elintarvikeketjun sisällä jää nykyään kaupalle, jonka rooli onkin teollisuuteen ja alkutuotantoon nähden vahvistunut. Kaupan merkitys kotimaiselle elintarviketuotannolle korostuu entisestään lähivuosina. Tukku- ja vähittäiskaupan alalla on useita voimakkaita muutostrendejä, jotka luovat haasteita suomalaiselle elintarviketuotannolle. Kaupan kansainvälistymisen, keskittymisen ja ketjuuntumisen jatkuessa kauppaketjut vahvistuvat. Lisäksi halpakauppaketjujen ilmestyminen ja omien tavaramerkkien kasvava markkinaosuus muokkaavat markkinarakennet-

ta. Omat merkit vahvistavat kaupan otetta toimitusketjun hallinnassa elintarvikeketjussa. Vähittäiskaupan rakennemuutokset luovat haasteita koko elintarvikeketjulle. Logistiikan tehostamiseen pyrkivät kauppaketjut hankkivat yhä enemmän elintarvikkeita suurilta jalostajilta, kuitenkin kaupan rakenteen muuttuminen koettelee myös suuria elintarvikeyrityksiä (kaupan omien merkkien tuottamisen kilpailuttaminen, tuontitavaroiden uhka, laatikkomyymälöiden halpa hintataso ja suppea valikoima) (Niemi ym. 2006).

Tuotantoteknologisesti alkutuotannon konekannan käyttötehokkuus on selvästi kasvamassa. Myös erikoistuminen lisääntyy. Erikoiskoneissa käytettävä automaatio ja robotiikka vähentävät työvoiman tarvetta, mutta nostavat konehankinnoissa yksikköhintoja. Lisäksi koneurakointi lisääntyy yhteiskonehankintojen ohella. Samalla sadonkorjuukoneissa siirrytään yhä suurempiin järjestelmiin. Nämä järjestelmät vastaavat erityisesti kotieläintuotannossa ulkoistettuun rehuntuotantoon. Maatalousperäisestä bioenergiantuotannosta odotetaan uusia tuotantomahdollisuuksia maatalouteen niin energiaraaka-aineen kuin ”lähienergian” tuottajanakin. Uusille tuotantomahdollisuuksille on tarvetta, koska perusmaataloudesta saatavat tulot pienenevät. Kuinka suurelta osin maatilat voivat ryhtyä energiayrittäjiksi ja minkälaisia ohjaukeinoja tähän voidaan käyttää (energian myynnin sopimusjärjestelmät, investointituki, kWh-tuki...), jää nähtäväksi. Myös se, kuinka paljon itse elintarviketuotannosta viljelyalaa siirtyy bioenergiantuotantoon, on keskeistä. Mikäli energiayrittäjyyttä tuetaan, se muodostuu seuraavan 10 vuoden aikana merkittäväksi maatalouden tuotantosuunnaksi (Rikkonen ym. 2006).

Alkutuotannossa bio- ja geeniteknologia on tarjonnut ja tarjoaa seuraavien vuosikymmenten aikana uusia tuottavampia kasvilajikkeita elintarviketuotantoon. Mm. USA:ssa, Kiinassa, Australiassa, Intiassa, Brasiliassa ja Argentiinassa erityisesti soijan ja maissin viljelyssä suurin osa viljeltävistä lajikkeista on muuntogeenisiä. Tällä hetkellä EU:ssa ei ole yksimielisyyttä näiden markkinoille tulolle ja hyödyntäminen on marginaalista. Kuitenkin on ennakoitu, että esimerkiksi energiakasvituotannossa tulisi hyödyntää geeniteknologiaa ja ympäristövaikutusten hallinnassa biotekniikkaa (mm. Rikkonen ym. 2006).

Kotimainen raaka-ainetuotanto on sekä kotimaisen elintarvike- että rehu- tuotannon perusta. Toisaalta kotimainen elintarviketuotanto on maataloustuotteiden tärkein jalostuskanava ja siten tulevaisuuden peltoalan tarve määrätty suurelta osin elintarvikkeiden tuotantoon tarvittavan raaka-ainemäärän perusteella. Kotimaan elintarvikemarkkinoilla ei ole olemassa suuria kasvumahdollisuuksia ja tulevaisuuden kasvu tulleekin tapahtumaan pääasiassa vientimarkkinoilla ja

ominaisuuksiltaan ja tuotantotavaltaan erilaistetuilla tuotteilla. Tulevaisuuden haaste niin Suomen kuin koko EU:n elintarviketeollisuudelle on suurten ylikansallisten elintarviketeollisuusyritysten jatkuva kasvu. Samoin kauppa kansainvälistyy ja ketjuuntuminen lisääntyy (Niemi ym. 2006).

Kansantalouden tilinpidossa elintarvikkeiden ja juomien kokonaiskulutusmenot olivat vuonna 2005 Suomessa 16,4 mrd. euroa vuodessa. Tämä vastaa n. 11 prosenttia bruttokansantuotteesta. Kotiin hankittujen elintarvikkeiden osuus kotitalouksien kulutusmenoista on vajaat 13 prosenttia kun alkoholiuomia ei oteta mukaan (n. 22% kun alkoholi ja ulkona tapahtuva ruokailu huomioidaan). Kun elintarviketalouden rahavirtaan sisällytetään lisäksi elintarvikkeiden vienti sekä ketjuun välittömästi liittyvät tuet, on elintarviketaloudessa vuosittain liikkuvien rahavirtojen arvo lähes 20 miljardia euroa. Tämä sisältää maa- ja puutarhatalouden tuotannon, elintarvikkeiden jalostuksen, tuontielintarvikkeet, kaupan katteet, ravitsemuspalvelut, valtion verot sekä elintarviketun saamat tuet (Niemi ym. 2006). Tästä maa- ja puutarhatalouden osuus bruttokansantuotteesta (BKT) oli vuonna 2005 1,2 prosenttia. Maa- ja puutarhatalouden bkt-osuus on pienentynyt siitäkin syystä, että muilla sektoreilla kansantaloudessa kasvu on ollut alkutuotantoa selvästi nopeampaa. Kuitenkin jalostavalle teollisuudelle alkutuotannon merkitys on suuri; lähes 80 prosenttia sen tuotoksesta jalostetaan kotimaisessa teollisuudessa (Niemi ym. 2006). Elintarvikkeiden jalostus on kuitenkin ollut keskittynyttä, ja koska tämä trendi näyttää myös jatkuvan, niin alkutuottajien vaihtoehtoiset markkinakanavatkin samalla vähenevät.

4.2.3. Globaalit muutostekijät

Maataloustuotteiden markkinamuutokset Suomen näkökulmasta johtuvat sisämarkkinakilpailun kasvusta EU:n laajenemisen myötä sekä maailmanmarkkinoiden vapauttamisesta maailman kauppajärjestön (WTO) käynnistämien neuvotteluiden myötä. Radikaaleja vaikutuksia ei kuitenkaan nähdä seuraavina vuosina johtuen hitaasti etenevästä neuvotteluprosessista (mm. Niemi, Kerkelä, Lehtonen 2005, Huan-Niemi ym., 2006). EU on viime vuonna WTO-neuvotteluissa ehdollisesti sitoutunut poistamaan asteittain maatalouden vientitukien käytön vuoden 2013 loppuun mennessä ja maitokiintiöt vuonna 2015. Seuraavaksi päähuomio maatalouden neuvotteluissa kohdistuu siihen, kuinka paljon ja millä aikataululla WTO:n jäsenmaat suostuvat alentamaan maataloustuotteiden tulleja. WTO:n maatalousneuvotteluissa käydään läpi myös jäsenmaiden sisäisen tuen alentamisesta. (Niemi ym. 2006)

Maatalouteen kohdistuvat globaalit riskit voivat aiheuttaa ruokahuollolle vaikeuksia: ääri-ilmast-olosuhteet, energiahuollon vaikeudet, maatalousmaan aavikoituminen ja makean veden saatavuusongelmat. Näistä kaksi viimeistä ei suoraan koske Suomea. Raakaöljyn hinnan noustessa maatalousperäisen bioenergiantuotannon odotetaan tarjoavan uusia tuotantomahdollisuuksia niin energiaraaka-aineen kuin ”lähienergian” tuottajanakin. Tulevaisuuden kasvintuotannon yhtenä mahdollisena vaihtoehtona on siten bioenergiakasvien tuotanto, sillä energian kysynnän kasvu näyttää todennäköiseltä.

Suomen energiankäyttö on monipuolistunut viime vuosikymmeninä. Vaikka energiankulutus kokonaistasolla onkin kasvanut, öljynkulutus on vähentynyt (Saikku 2004). Viime vuosina öljyn hinnan yhä kallistuessa uusiutuvien energialähteiden potentiaali on jälleen noussut vahvasti keskusteluun. Elintarviketuotannon näkökulmasta bioenergiatuotanto maataloudessa tarjoaa vaihtoehtoisen markkinakanavan maataloustuotteille. Siten merkittävä osakin peltopinta-alasta ja kasvintuotannosta voi siirtyä energiantuotantoon (Rikkonen ym. 2006). Bioenergiatuotanto, ollessaan suhteessa kannattava, kilpailee peltoalasta elintarviketuotannon kanssa.

4.3. Maatalous, - maaseutu- ja ympäristöpoliittiset tavoitteet

4.3.1. Maatalouspolitiikka

Suomen maatalouspolitiikan kansallisten tavoitteiden keskeinen lähtökohta on ollut suomalaisen maatalouden pysyvän, olosuhteista aiheutuvan kilpailukykyhaitan kompensoiminen, jotta kotimainen tuotanto voisi menestyä EU:ssa. Maatalouspoliittinen selonteko (2005) asettaa yhteiselle maatalouspolitiikalle kolme keskeistä tulevaisuuden haastetta 1) vakaan poliittisen toimintaympäristön luominen elinkeinoharjoittajille, 2) maatalouden ja maaseudun riippuvuussuhteet ja 3) maataloustuotannon monivaikutteisuus ja sen yhdistäminen osaksi toimivaa käytännön politiikkaa. Selonteon linjaukset sisältävät samalla myös maaseutu- ja ympäristöpolitiikan keskeisiä tavoitteita.

Kansallisen edun puolustaminen pienellä jäsenmaalla on haastava tehtävä. Tähän saattaa liittyä seuraavien 10 vuoden aikana suurempia politiikkakonflikteja. Suuret maatalousmaat vaikuttavat eniten tehtäviin päätöksiin ja itälaajentumisen edetessä uudet jäsenmaat nousevat maataloustuottajina Suomen ohi. Eri jäsenmaiden ja tuotannonalojen tasapuolinen kohtelu tulee EU:ssa

entistä suuremmaksi haasteeksi maatalouspolitiikassa. Lisäksi Suomen osalta yhteisen maatalouspolitiikan keinovalikoima vastaa huonosti Suomen erityisongelmia. Tässä mielessä kansallisesti päätettävä tukivalikoima on ollut elintärkeä. Kansallisen tuen osuus on EU:n korkein (60 %).

4.3.2. Maatalouden ympäristöpolitiikka

Maatalouden odotetaan tuottavan myös muuta kuin elintarviketuotantoa. Maatalouden tehtävänä on tuottaa maisemaa, luonnon monimuotoisuutta ja pitää maaseutu elinvoimaisena. Lisäksi sen on hallittava negatiivisia ympäristövaikutuksia kuten ravinnepäästöjä. Maatalouden ympäristöpolitiikkaa hoidetaan käytännössä paljon EU:n määrittämällä maatalouden ympäristöohjelmalla ja siihen kansallisesti rakennetulla ympäristötukijärjestelmällä. Suomessa järjestelmällä tavoitellaan pinta- ja pohjavesiin ja ilmaan kohdistuvan kuormituksen vähentämistä sekä maatalousympäristöjen monimuotoisuuden huolehtimista sekä maatalousmaiseman hoitamista (Niemi ym. 2006).

Maatalouden monimuotoisuus ja monivaikutteisuus on asetettu tärkeäksi tavoitteeksi Euroopan unionin yhteisessä maatalouspolitiikassa (YMP). Tähän liittyy keskeisesti ympäristön tilasta ja maaseudun kehityksestä huolehtiminen elintarviketuotannon ohella. Susagfu-tutkimuksessa v.2002-2004 reilun 100 asiantuntijan Delfoi-paneeli arvioi maaseudun autioitumisen ja maatalayritysten kannattavuuden tärkeimmiksi maatalouden tulevaisuuteen vaikuttaviksi muutostekijöiksi, muutoksiksi tai trendeiksi n. 80 kysytyn aiheen joukosta (Rikkonen, 2005). Maaseudun autioituminen koskee tutkimuksen mukaan ensisijaisesti Itä- ja Pohjois-Suomea, jossa mediaaninäkemyskin ennakoii viljelyalan puolittuvan vuoteen 2025 mennessä. Viljellyn alan väheneminen tarkoittaa viljelijäväestön vähenemistä ja mahdollisesti maatalouden monimuotoisuutta luovien erikoistilojen vähenemistä. Erikoistuminen ja monokulttuurit tuotannossa näyttävät edelleen lisääntyvän ja tuotannon alueellinen keskittyminen asettaa haasteita myös ympäristöhoidolle. Vaikka osaamisen taso nousee, työvoima maataloussektorilla vähenee. Myös ympäristön tilan ylläpitäjät ja tekijät vähenevät, ja vastuu jää yhä pienemmän työvoiman hartioille. Tällä on vaikutuksensa myös monimuotoiseen maatalousyhteisöön. Yhteisen maatalouspolitiikan muotoutumisella (EU:n poliittisen ohjauksen tiukkuus, kansallinen tulkintavara, tukien muotoutuminen, maataloustuotannon kannattavuus) on keskeinen rooli myös monivaikutteisen maatalouden ylläpitäjänä. Onnistuneella politiikalla ohjataan kehitystä ja ylläpidetään monimuotoisuutta yhteiskunnan toivomaan suuntaan.

4.3.3. Maaseutupolitiikka

Maaseutupolitiikka ja siinä toteutettava maaseutupoliittinen kokonaisuohjelma toimii Suomessa eri sektoreita läpileikkaavana maaseutukysymyksiin paneutuneena politiikkana. Siinä määritetään myös maatalouspolitiikan ja maatalouden ympäristöpolitiikan kannalta keskeisiä kysymyksiä kuten maatalouden roolia maaseudulla. Eri valtion sektoreilla valmistellut päätökset vaikuttavat usein alue- ja maaseutupolitiikkaan ja sen muotoutumiseen. Maaseutuohjelman keskeinen tavoite on tukea ja ylläpitää maaseudun elinvoimaisuutta. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä (YTR) on ennakoanut maaseudun kehittämistyön toimintaympäristön tulevaisuutta vuonna 2005 julkaistun skenaariohankkeen avulla (Suomen maaseutu 2015...). Skenaariohankkeella pyrittiin muodostamaan maaseutukehityksen eri toimijoiden vuoropuhelussa yhteinen näkemys maaseudun mahdollisista kehityskuluista seuraavan kymmenen vuoden aikana. Hankkeen raportissa määriteltiin maaseudun kannalta vaikuttavimmiksi epävarmuustekijöiksi ja siten vaikeasti ennakoitaviksi asioiksi globalisaatio, energian hinta, talouskehitys, EU:n kehitys, Suomen kilpailukyky sekä kunnat ja palvelujen rahoitus. Vaikuttavimmat trendit ja siten varhimmat kehityskulut ovat ikärakenteen muutokset, maaseutuväestön sukupuolirakenne, yrittäjäisyys ja maaseudun elinkeinorakenne.

Kauaskantoisia päätöksiä tehdään myös energiapolitiikan puolella. Öljyn hinnan noustessa on EU:ssa kasvanut tarve korvata öljyä bioenergialla. Tuoreet selonteot maatalouspolitiikasta sekä ympäristö- ja ilmastopolitiikasta tukevat tavoitetta liittää bioenergian tuotanto osaksi maataloutta.

EU:n maatalous- ja maaseutupolitiikka pyrkii pidemmän aikavälin linjauksiin, ja viimeaikaiset uudistukset ovat Suomen kannalta epäedullisia. Vuonna 2005 ennakoitu maaseututuen kasvu ei toteutunut ja siten budjettileikkaukset kohdistuivat maaseututukiin, kuten ympäristötukeen ja luonnonhaittakorvaukseen. Lisäksi EU on ilmaissut halunsa saada päätökseen keskustelut eteläistä Suomea koskevan 141-tuen jatkosta. Kaupan vapauttamisneuvottelujen keskeiset haasteet liittyvät jäsenmaissa sisäisen tuen alentamisvaatimukseen sekä vientitukien kieltämiseen, joka myös vaikuttaa vakavammin korkean kustannustason Suomeen (Niemi ym. 2006).

4.4. Elintarvikkeiden tuotantopotentiaalin ennakointi tulevaisuuteen

Seuraavassa ennakoidaan viimeaikaisiin tutkimuksiin perustuen elintarviketuotannon tulevaisuuden potentiaalia ja muutoksia Suomen näkökulmasta. Odotettavissa olevia muutoksia maa- ja elintarviketaloudessa seuraavan 10 vuoden aikana kuvastaa laajasti ottaen rakennekehityksen riipeä jatkuminen (Rikkonen 2005, Lehtonen ym. 2005).

Tulevaisuudessa yhä vähempi tilamäärä tuottaa elintarvikkeiden kokonaistuotannon. On ennakoitu, että vuonna 2013 tuotannossa on n. 50 000 -53 0000 tilaa (Lehtonen & Pyykkönen 2005), kun vuonna 2005 maataloustuotannossa oli vielä 69 088 tukea saanutta tilaa. Itse tuotannon volyymissä (kasvintuotanto, kotieläintuotanto) ei nähdä suuria muutoksia. Tilakoko kasvaa edelleen noin 44 hehtaariin tilaa kohden vuoteen 2013. Tuotanto automatisoituu ja työn määrä tuotettua yksikköä kohti vähenee. Siten tuottavuuskehitys etenee edelleen. Elintarvikkeiden alkutuotannossa työvoimavolyymi vähenee, mutta osaaminen kasvaa. Tämä perustuu erikoistumiseen tuotantosuunnissa ja uuden automatisoituvan teknologian käyttöönottoon. Siten kymmenen vuoden aikana alkutuotanto työllistää vähemmän ihmisiä, mutta maatilayrittäjien koulutusaste kohoaa. Tämä asettaa myös paineita koulutetun työvoiman saannissa tiloille, sillä yrityskoon kasvaessa käytetään myös suhteellisesti enemmän ulkopuolista työvoimaa kuin ennen.

Maatalous on jo keskittynyt ja vielä edelleen keskittyy tuotantosuuntien osalta Etelä- ja Länsi-Suomeen sekä maidontuotanto myös Pohjois-Savoon. Syrjäinen maaseutu autioituu edelleen ja erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomessa siirtymävaiheessa kotieläintuotannosta kasvintuotantoon siirtyneet tilat luopuvat tuotannosta ja kapasiteetti suurimmaksi osaksi siirtyy tuotannon jatkajille laajentavilla tiloilla. Tuotannon kannattamattomuus voi ajaa viljelyalaa kesannoksi eri skenaarioiden mukaan 250 000 – 500 000 ha (ks. Lehtonen ym. 2005). Pahimmillaan maatalouspolitiikan kautta EU:ssa toteuttavat hintaleikkaukset ja tuen kokonaan irrottaminen tuotannosta aiheuttavat todennäköisesti myös teknologiainvestointien ja tuotantomäärien vähenemistä erityisesti naudanliha- ja maidontuotannossa. Tämä aiheuttaa painetta myös ratkaisukeinoille tuotannon tuottavuuden kehittämisessä.

Tehokkuuden haun ja keskittymistendenssin myötä tilarakenne myös homogenisoituu erityisesti suuremmilla tiloilla ja monimuotoinen sekä -vaikutteinen maatalous vähenee. Samalla tapahtuu myös polarisoitumista teollistuneisiin ja sivutoimisiin maataloihin. Itä- ja Pohjois-Suomessa

vapautuu viljelyalaa, joka alkuvaiheessa siirtyy tehottomampaan kasvintuotantoon kuten ke-sannolle. Tästä osa voi siirtyä esim. energiakasvituotantoon, mikäli vaihtoehto konkretisoituu vahvemmin tällä alueella. Siihen kuitenkin vaikuttaa maatalouden bioenergiatuotannon kannat-tavuus ja sijoittuminen Suomessa. Yleisesti osalla tiloista maataloustuotannon aktiviteetti ja intensiivisyys näillä alueilla laskee ja tuotantokapasiteetti siirtyy luopumisvaiheen jälkeen laa-jentaville maatilayrittäjille.

5. AINEISTOJEN ANALYYSIN JA SKENAARIOIDEN MUODOSTAMISPROSESSIN LÄHTÖKOHTIA

Anna Kirveennummi ja Riikka Saarimaa,

Turun kauppakorkeakoulu, Tulevaisuuden tutkimuskeskus

Skenaariot ovat uskottavia, vaihtoehtoiseen tulevaisuuskuviin perustuvia kuvauksia, jotka kertovat millaiseksi suomalaisen ruoankulutusrakenteen tulevaisuus saattaa erilaisten muuttujien valossa kehittyä. Skenaariot muodostetaan käyttäen apuna sekä valittuja muuttujia että oletuksia muista tärkeistä yhteyksistä ja taustatekijöistä. Tärkeitä taustatekijöitä ovat esimerkiksi toimintaympäristöjen muutokset, kuten globalisaatio. Vuonna 2002 toteutetun ETU-hankkeen ensimmäinen skenaario muodostettiin globalisaation etenemisen pohjalta, toinen globalisaation vastaliikkeen, lokalisaation ja lähiruokaliikkeen pohjalta ja kolmas moniarvoisen, erilaisia elementtejä sisältävän kehityksen jatkumona. (Elintarviketalouden reunaehdot vuoteen 2030 mennessä 2002, 38–39).

Tässä tutkimuksessa skenaarioiden muodostamisen pohjana käytetään edellisistä tutkimusvaiheista saatua tietoa yhdistettynä Delfoi-prosessilla kerättyyn aineistoon. Tutkimuksessa kohdevuotena käytetään vuotta 2030. Skenaariot toimivat apuvälineinä elintarviketalouden ja julkisen sektorin pitkän aikavälin kehittämissvaihtoehtojen ja strategioiden hahmottamisessa. Tutkimus tuottaa neljästä viiteen erilaista skenaariota, joiden avulla pyritään osoittamaan, mihin havaitut trendit ja muutokset pitkällä aikavälillä johtavat, ja mitkä tekijät tähän kehitykseen vaikuttavat.

5.1. Asiantuntijahaastattelut, vaihe 1.

Delfoi-menetelmällä pyrimme useampiin vuorovaikutteisiin haastattelu- ja kyselykierroksiin tukeutuen kartoittamaan tietyn asiantuntijajoukon mielipiteitä todennäköisesti tai toivottavasti toteutuvista ruoankulutuksen tulevaisuuksista ja niiden puolesta argumentoimisen perusteista.

Vuoden 2006 kuluessa toteutettiin ensimmäinen Delfoi-kierros, jonka kuluessa kerättiin laaja ja erilaisia näkökulmia esille tuova aineisto asiantuntijoille suunnatun puolistrukturoidun kyselyhaastattelun avulla. Vuoden 2007 aikana toteutettavalla seuraavalla kierroksella edetään aikai-

semmin kerätyn aineiston pohjalta siinä esitettyjä näkemyksiä kommentoiden ja tietämystä syventäen.

Muodostimme tutkimusta varten 40 hengen asiantuntijapaneelin, jossa erilaiset ruoan tuottamiseen ja ruoankulutukseen kytkeytyvät näkökulmat ja intressit tulisivat esille mahdollisimman monipuolisesti. Asiantuntijat valittiin tutkimus- ja viranomaissektorilta, eri intressiahoja edustavista poliittisista toimijoista ja kansalaisjärjestöistä sekä yrityksistä. Näiden eri sektorien edustajat puolestaan valittiin laajasti erilaisilta yhteiskunnan asiantuntijuusaloilta ns. PESTEVE-kehikkoa soveltaen, jolloin huomioon otettiin 1) poliittisiin kysymyksiin liittyvä asiantuntijuus 2) taloudellisiin ja tuotannollisiin kysymyksiin liittyvä asiantuntijuus 3) sosiaalisiin sekä laajassa merkityksessä kulttuurisiin ja ns. arvostuksellisiin tekijöihin liittyvä asiantuntijuus 4) teknologinen asiantuntijuus 5) ympäristökysymyksiin ja eettisiin kysymyksiin liittyvä asiantuntijuus.

Laadimme asiantuntijoiden valintaa varten eri sektoreiden ja PESTEVE-kehikon pohjalta matriisin, johon kerättiin asiantuntijoiden tietoja hankkeen tutkimus- ja ohjausryhmän sekä ruokakysymyksiin keskittyneiden asiantuntijoiden ehdotusten pohjalta. Lisäksi pyrimme ottamaan asiantuntijoiksi tasapuolisesti sekä miehiä että naisia ja pyrimme saamaan jonkin verran vaihtelua myös asiantuntijoiden ikäjakaumaan ja ammattiasemaan.

Suurin osa asiantuntijoista asui ja työskenteli pääkaupunkiseudulla tai Lounais-Suomessa. Haastatteluiden alussa kysyimme taustatietoja haastateltavan kotiseudusta ja suhteesta alkutuotantoon. Asiantuntijajoukon alueelliset kiinnostuskohdat osoittautuivat odotetusti nykyistä asuinseutua laajemmiksi, ja varsin monella oli omakohtaista kokemusta maataloustuotannosta. Yritysten edustajat pyrittiin puolestaan valitsemaan myös niin, että haastateltavat edustaisivat erilaisia teollisuuden aloja tai eri osia elintarvikeketjusta.

Ruoankulutuksen maallikkoasiantuntijoita eli kuluttajia ei valittu vielä haastateltaviksi tässä vaiheessa, sillä tulossa oli oma kuluttajiin keskittyvä tutkimusosionsa. Haastateltavaksi valittiin kuitenkin jo tässä vaiheessa myös sellaisia asiantuntijoita, jotka toivat laajasti esiin kuluttajien näkökulmaa ja kuluttajuuteen liittyviä kysymyksiä (Kuluttajatutkimuskeskus, Marttaliitto, Kuluttajaliitto). Koska ensimmäisellä kierroksella sovellettu puolistrukturoitu kysymysrunko oli tehty nimenomaan ruoankulutuksen näkökulmasta, nostivat lähes kaikki asiantuntijat tavalla tai toisella esiin myös oman kuluttajanäkemyksensä käsiteltävissä olevista teemoista..

Haastatteluissa esitettyjen kysymysten lähtökohtana ja ennen haastattelua jaettuna taustaineistona käytettiin suomalaisen kulutusrakenteen muutoksista pitkällä aikavälillä kerättyä tilastotietoa ns. kulutuskäyrien muodossa (haastattelurunko liitteenä). Kulutuskäyrät kuvasivat tärkeimpien ruoka-aineiden eli viljan, kasvien, lihan ja maidon kulutusta 100 vuoden aikajaksolla. Käyrien tavoitteena oli toimia paitsi johdatteluna itse aiheeseen myös tulevaisuusajattelun herättelijöinä. Kutakin asiantuntijaa pyydettiin kuvaamaan näkemyksensä yksittäisten ruoka-aineiden muutoksista, toivottavista ja todennäköisistä kulutusmääristä vuonna 2030 sekä perustelemaan näkemyksensä. Käyrien piirtäminen onnistui muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta hyvin. Poikkeuksia olivat ne haastattelut, joissa oli erityisen tiukka aikataulu, tai joissa haastateltava piti tulevaisuuden määrittämistä liian ongelmallisena tehtävänä. Toivottavan tulevaisuuskuvan ennakoiminen osoittautui ongelmalliseksi esimerkiksi sellaisessa tilanteessa, jossa haastateltavalla oli tiedossaan runsas määrä kulutukseen vaikuttavia tekijöitä, mutta ei tarvetta järjestää ja priorisoida tekijöitä minkään tietyn intressin mukaisesti.

Kytkenät tiettyihin yhteiskunnallisiin intresseihin ja omien erityisten intressien tiedostaminen kuvasi kuitenkin suurinta osaa asiantuntijajoukosta. Mukaan otettiin toimijoita mahdollisimman laajalta intressien kentältä, jolloin mukaan saatiin henkilöitä jotka pyrkivät aktiivisesti vaikuttamaan esimerkiksi elintarviketeollisuuden, eläinten tai kuluttajien oikeuksien puolta. Haastateltavan tausta ei kuitenkaan aivan yksiselitteisesti kuvannut esiin tulevia arvoja ja intressejä, sillä myös esimerkiksi kotitaustat ja suhde alkutuotantoon vaikuttivat siihen mikä näkemys haastateltavalla oli vaikkapa lihankulutuksesta.

Arvoja ja eettisyyttä koskevat erityiskysymykset kuuluvat erityisesti Suomen Akatemian BRIGADE-hankkeen tutkimusintresseihin. Näihin liittyen ovat myös tutkimusryhmän jäsenten omat arvot ja tutkimusintressit olleet ja ovat jatkossakin jonkinasteisen reflektoinnin kohteina. Itse haastatteluja ja haastattelujen tuloksia käsitellään luottamuksellisesti niin, että yksittäisiä asiantuntijoita koskevia ja tunnistamiseen johtavia tietoja ei julkisteta. Myös yritysten toimintaan liittyviä luottamuksellisia piirteitä käsitellään yleisiä tutkimuseettisiä periaatteita noudattaen.

5.2. Asiantuntijahaastatteluiden toisen vaiheen valmistelu

Ensimmäisen vaiheen aineistot on litteroitu ja haastattelut ovat parhaillaan tutkimusryhmän analysoitavina. Aineistoista tehtävien tulkintojen ja johtopäätösten perusteella laaditaan vuoden

2007 alussa tarkentavia ja syventäviä kysymyksiä ruoankulutukseen vaikuttavista tekijöistä seuraavalle Delfoi-kierrokselle sekä kuluttajapaneelien ja yhdessä suunniteltavan kuluttajaosion tarpeisiin. Osa Delfoin ensimmäisen asiantuntijakierroksen kysymyksistä on annettu myös Finpron kokoaman kansainvälisen asiantuntijaryhmän vastattaviksi. Asiantuntijapaneelisteille suunnattava toinen kierros suoritetaan tietokoneavusteisesti kevään 2007 aikana, ja tutkimuksessa hyödynnetään internetpohjaista Webropol- kyselyalustaa. Nämä kaikki osat vaikuttavat puolestaan yrityksille suunniteltavien verstaiden sisältöihin.

5.3. Toiminnalliset ryhmäkeskustelut eli ns. kuluttajaverstaat

Vuonna 2007 toteutettavassa kuluttajatutkimusosiossa yhdistetään kaksi aineistonkeruumenettelmää innovatiiviseksi ja osallistavaksi menetelmäksi: Tavoitteena on selvittää mitkä asiat vaikuttavat suomalaisten syömiseen ja ohjaavat suomalaisten kuluttajien päätöksentekoa ja valintoja arkisia ruokahankintoja tehtäessä. Kuluttajatutkimuskeskuksen toiminnassaan soveltamat kuluttajapaneelit ovat ns. toiminnallisia ryhmäkeskusteluja, joissa kerätään tietoa erilaisten kuluttajien näkemyksistä omaan kulutukseensa liittyen. Tulevaisuuden tutkimuksessa käytettyä tulevaisuusverstasmenettelmää puolestaan voidaan sitäkin käyttää laadullisen tutkimustiedon kokoajana, mutta verstaiden fokus on kuitenkin vahvasti tulevaisuusorientoituneessa ideoinnissa ja kuvittelussa. Tulevaisuusverstaaita voidaan kuvata kansanomaisiksi aivoriihiksi, jossa osallistujat vedetään mukaan pohtimaan, käsittelemään ja etsimään ratkaisua johonkin tiettyyn asiaan tai ongelmaan tulevaisuusnäkökulmia painottaen. Verstaissa osallistujien omat kokemukset ja osaaminen, käsitykset ja mielipiteet asioista ovat tärkeässä osassa. (Ks. Jungk & Müllert 1987; Nurmela 2003; Siivonen 2006).

Mirhami-hankkeessa toteutettavalla kuluttajaosiossa pyritään tuottamaan sellaista skenaarioiden muodostamiseen ja laaduntamiseen tähtäävää aineistoa, joka kykenee aidosti avaamaan skenaarioita erilaisten toimijoiden näkökulmista ja erilaisia havainnollisia esimerkkejä esitellen. Siinä missä skenaariot yleensä tuotetaan makroperspektiivistä ja erilaisten toimintaympäristön muutusten suhteen vaihtoehtoisiksi, päästään kuluttajatutkimusosion myötä pohtimaan eri ilmiöiden monialaisia vuorovaikutussuhteita ja erilaisia tulevaisuuden kuluttajan kohtaamia valintatilanteita. Kuluttajaosiota käytetään myös yrityksille räätälöitävien koulutusaineistojen tuottamiseksi yritysten kanssa toteutettaviin tulevaisuusverstaaisiin.

Kuluttajaverstaat toteutetaan kevättalvella/keväällä 2007 neljällä eri paikkakunnalla (Helsinki 2, Jyväskylä, Tampere ja Turku 2). Kuluttajapaneelija tehdään kaikkiaan seitsemän, joista ensimmäinen on pilottiverstas. Kuluttajaverstaat tehdään yhteistyössä Kuluttajatutkimuskeskuksen ja Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen kanssa. Kuhunkin verstaaseen kutsutaan mukaan keskustelemaan 10–12 henkilöä KTK:n jo olemassa olevasta ja toimivasta kuluttajaverkostosta. Verstaissa yhdistetään soveltaen perinteiseen kuluttajapaneeliin tulevaisuuden tutkimuksessa käytettyä tulevaisuusverstasmenetelmää.

5.4. Kansainvälinen asiantuntija-aineisto ja globaalien trendien tunnistaminen (Finpro)

Vuoden 2007 alkupuolella valmistuu Finpron keräämä kansainvälinen aineisto (ks. liite 2.). Tätä aineistoa käytetään mahdollisten uusien ja erilaisten ajatusten sekä näkökulmien etsimiseen. Kansainvälistä aineistoa verrataan soveltuvien osin kotimaisesta aineistosta löydettyihin teemoihin. Löydettyjä teemoja tai näkökulmia hyödynnetään partneriyritysten verstaissa konkreettisten kehittämistoimenpiteiden ja -prosessien herätteenä.

Gloaalien trendien tunnistamiseksi hankkeeseen saadaan Finpron asiantuntijoiden keräämää haastattelu- ja havaintoaineistoa Intiasta, Japanista, Kanadasta, Kiinasta, Saksasta, Venäjältä ja Yhdysvalloista. Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen ja Finpron yhteisenä työmuotona ovat mm. asiantuntijatapaamiset, säännölliset telekonferenssit, sähköpostitse lähetetyt ohjeistukset ja muu vuorovaikutus. Koko tutkimusryhmän tarpeita ajatellen toteutetaan yhteisen verkkopohjaisen ohjelman (webct) avulla vuorovaikutteinen oppimis- ja tutkimusympäristö, johon kerätään mm. Finpron asiantuntijoiden keräämä aineisto sekä muut prosessin kulkua edistävät dokumentit, kalenteri jne.

5.5. Yhteistyö partneriyritysten kanssa

Hankkeeseen on mahdollista ottaa uusia partneriyrityksiä yhteensä noin 4-6 yritystä. Partneriksi pyritään saamaan elintarvikeketjusta sellaisia yrityksiä, jotka täydentävät alkuperäisiä yrityspartnereita.

Partneriyritysten edustajat osallistuvat ohjausryhmään. Lisäksi partneriyrityksiin pidetään yhteyttä esimerkiksi järjestämällä tapaaminen elintarvikepäivien yhteydessä sekä toimittamalla yrityksille tutkimustietoa. Erityisesti tulevaisuusverstaiden valmistelussa ja räätälöinnissä yhteis-

työ yritysten kanssa on tiivistä. Verstaat muokataan kullekin yritykselle sopiviksi ja yritysten omat tarpeet huomioidaan verstaiden suunnittelussa ja toteutuksessa. Yritysverstaat pidetään loppuvuodesta 2007. Viimeisenä toimintavuonna keskitytään tulosten käyttöön yritysten verstaissa ja kehittämistoimenpiteiden edistämiseen yritystasolla.

Yrityksien kanssa toteutettava tulevaisuusverstaas on tyypillisimmillään yhden päivän mittainen työpajaprosessi. Verstaaseen voi osallistua useampia ryhmiä, jolloin osallistujamäärä voi vaihdella muutamasta henkilöistä kymmeneen henkilöihin. Hankkeessa mukana olevat yritykset osallistuvat verstaaseen ja määrittelevät verstaassa käsiteltävän teeman. Teema voi liittyä esimerkiksi kuluttajien arvojen ja arvostusten kehitykseen, tiettyjen tuoteryhmien kysynnän ennakkointiin tai erilaisten elämäntyylien hahmottamiseen. Verstasyöskentelyn tarkoituksena on kehittää osallistujien käsitystä siitä, millaisia haasteita tulevaisuudessa (vähintään 5 vuotta eteenpäin) ruoan kulutusrakenteessa voidaan kohdata. Tätä tietoa luodaan laatimalla ryhmätöinä tulevaisuuden skenaarioita eri näkökulmista. Skenaarioiden pohjalta voidaan muotoilla tulevaisuuskuvia ja niihin liittyviä strategioita sekä toimintasuunnitelmia. Tässä hankkeessa verstaat ovat myös välineitä liiketoimintaosaamisen kehittämiseen, kansallisen ja kansainvälisen tulevaisuustiedon hyödyntämiseen ja tiedon muokkaamiseen tehokkaasti sovellettavaan muotoon.

5.6. Työryhmäkeskustelut ja ohjausryhmätyöskentely

Ohjausryhmä kokoontuu vuoden 2007 aikana 3 kertaa käsittelemään tutkimuksen edistymistä ja kommentoimaan tuloksia. Ohjausryhmän rooliin liittyy normaalin hankkeen edistymisen seurannan lisäksi uusia ja kriittisiä ajatuksia esittävä tehtävä. Ohjausryhmä toimii eräänlaisena asiantuntijapaneelina, jossa aiheeseen kuuluvia innovatiivisia näkökulmia voidaan etsiä ja tuoda mukaan vuorovaikutteiseen tutkimus- ja kehittämisprosessiin.

5.7. Poliittikasuosituks

Vaihtoehtoiset skenaariot sisältävät kuvauksen toimijoista, toiminnoista, sekä päätöksenteon prosessista seurauksineen. Jatkossa selviää myös, mikä on prosessin kuluessa vahvistuva varsinainen ydinvisio, näkemys siitä tulevaisuudesta, johon toimijat ovat valmiita teoillansa sitoutumaan, ja johon myös kehittämisen voimavarat voidaan perustellusti suunnata. Tätä työtä poh-

justamaan on tarkoitettu tässä osiossa esitetty MTT:n erikoistutkija Pasi Rikkosen katsaus kunkin politiikkalohkon muotoutumisesta (hindsight), politiikkojen tämän hetkisistä asetetuista painopisteistä ja eri maatalous-, ympäristö- ja maaseutupolitiikan strategisten haasteista (insight), sekä tulevaisuuden keskeisistä maatalouspoliittisista kysymyksistä (foresight). Lähtökohtanamme on ollut ajatus siitä, että politiikka-analyysin sekä muodostettavien skenaarioiden pohjalta päätöksentekijöiden on perustellumpaa esittää erilaisia strategisia optioita esimerkiksi valmisteltaessa yhä integroidumpaa maatalous-, ympäristö- ja maaseutupolitiikkaa.

KUVIOLUETTELO

<i>Kuvio 1. Hankkeen rakenne ja eteneminen vuosina 2006–2008.</i>	7
<i>Kuvio 2. Kulutusrakenteen muutos Suomessa 1900–2002 (Laurila 1985; Tilastokeskus 2005)</i>	14
<i>Kuvio 3. Kotimaisuusasteiden muutokset eri tuotteilla Suomessa 1980–2002</i>	15
<i>Kuvio 4. Viljatuotteiden kulutuksen muutos Suomessa 1900–2002 (Laurila 1985; Tilastokeskus 2005)</i>	17
<i>Kuvio 5. Rukiin kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics)</i>	18
<i>Kuvio 6. Vehnän kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics 2006)</i>	18
<i>Kuvio 7. Lihatuotteiden kulutuksen muutos Suomessa 1900–2002 (Laurila 1985; Tilastokeskus 2005)</i>	19
<i>Kuvio 8. Sianlihan kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics)</i>	20
<i>Kuvio 9. Naudanlihan kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics)</i>	20
<i>Kuvio 10. Kananlihan kulutus eräissä maissa 1900–2004 (FaoStatistics 2006)</i>	21
<i>Kuvio 11. Kalan kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004. (FaoStatistics 2006)</i>	22
<i>Kuvio 12. Hedelmien, vihannesten, sokerin ja perunan kulutuksien muutos Suomessa 1900–2002 (Laurila 1985; Tilastokeskus 2005)</i>	23
<i>Kuvio 13. Perunan kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics 2006)</i>	24
<i>Kuvio 14. Hedelmien kulutus eri maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics 2006)</i>	25
<i>Kuvio 15. Kasvisten kulutus eri maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics 2006)</i>	26
<i>Kuvio 16. Maitotuotteiden kulutuksen muutos Suomessa 1900–2002 (Laurila 1985; Tilastokeskus 2005)</i>	27
<i>Kuvio 17. Eräiden nestemäisten maitotuotteiden kulutus Suomessa 1990–2004 (Ravintotase 2004)</i>	28
<i>Kuvio 18. Eräiden kiinteiden maitotuotteidenkulutus Suomessa 1990–2004 (Ravintotase 2005)</i> ...	29
<i>Kuvio 19. Maidon kulutus eräissä maissa vuosina 1990–2004 (FaoStatistics)</i>	30

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Aarva, Pauliina & Pakarinen, Marja & Vartiainen Marika 2006. Ei rasvaa vaan rakkautta. Hyvän ruoan tunnusmerkit kahdessa lehtikirjoituksessa. *Kulttuurintutkimus* 23 (2006): 2, 29–38.

Ahola, M. 1988. Suomalainen kuluttaja kansainvälistyy. *Meijeriteollisuus* 71:7; 20–21.

Anderson, E. N. 2005. *Everyone eats: understanding food and culture*. New York and London: New York University Press.

Appadurai, Arjun 1990. Disjuncture and difference in the global cultural economy. - Michael Featherstone (ed.): *Global culture – Nationalism, globalization and modernity*, 295–310. London: Sage.

Atkins, Peter & Bowler, Ian 2001. *Food in society: economy, culture, geography*. London: Arnold.

Bell, David & Valentine, Gill 1997. *Consuming Geographies. We are where we eat*. London and New York: Routledge.

- Blackman, Colin 2005. A healthy future for Europe's food and drink sector? *Foresight*, Vol. 7, No. 6, 2005, 8-23.
- Crocker, David A. – Linden, Toby (eds.) 1998. *Ethics of consumption: the good life, justice, and global stewardship*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Curtin, Deane W. & Heldke, Lisa M. (eds.) 1992. *Cooking, eating, thinking: transformative philosophies of food*. Bloomington: Indiana University Press.
- Desmond, John 2003. *Consuming Behaviour*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Edwards, Tim 2000. *Contradictions of consumption. Concepts, practices and politics in consumer society*. Buckingham: Open University Press:
- Ekström, Karin M. & Brembeck, Helene 2004. *Elusive Consumption*. Oxford and New York: Berg.
- Erola, Jani 2000. Häviävätkö luokkaerot? Kulutus pohjaisten luokkaerojen merkitys riskiyhteiskunnassa. *Futura* 3/2000, 26–40.
- Finfood (2006) Juuston valmistus: <http://www.finfood.fi/finfood/ffom.nsf/f74df3cfd9c3c42dc2256b8f0045ef3d/e0631d8c58af9550c22565060037e7b0?OpenDocument>, haettu 14.6.2006.
- Fredriksson, Cecilia 2006. Bland sakletare och glanörer. - Alin, Margareta & Åkeson, Lynn (red.): Extra allt. – *Överflöd. Mellan minnesvärt och bortglömt*. Kulturen 2006. En årsbok till medlemmarna av kulturhistoriska föreningen för södra Sverige.
- Frewer, L.J. & Risvik, E. & Schifferstein H. (eds.) 2001. *Food, people, and society: a European perspective of consumers' food choices*. Berlin: Springer.
- Florida, Richard 2004. *The Rise of the Creative Class. And How it's Transforming Work, Leisure, Community, & Everyday Life*. New York: Basic Books.
- Gabriel, Yiannis & Lang, Tim 1995. *The unmanageable consumer. Contemporary consumption and its fragmentations*. London: SAGE Publications Ltd.
- Germov, John & Williams, Lauren 1999. *A sociology of food and nutrition: the social appetite*. South Melbourne: Oxford University Press.
- Griffiths, Sian & Wallace, Jennifer (eds.) 1998. *Consuming passions: food in the age of anxiety*. Manchester: Mandolin.
- Heikkinen, S. & Maula J. 1996. Finnish Food Consumption 1860-1993. Julkaisuja 1/1996. Helsinki, Kuluttajatutkimuskeskus..
- Hietala, Marjatta & Vahtikari, Marja (toim.) 2003. *The landscape of food relations of town and country in modern times*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Hjort, Torbjörn 2004. *Nödvändighetens pris. Konsumtion och knapphet bland barnfamiljer*. Lund Dissertations in Social Work 20. Lund: Lunds Universitetet, Socialhögskolan.

- IFDM 1987. International Food and Drink Monitor 1986/87. RISC: Pariisi.
- Ilmonen, Kaj & Pantzar, Mika 1985. *Ruuan valinta, ruuan merkitykset ja tulot*. Helsinki: Työväen taloudellinen tutkimuslaitos.
- Ilmonen, Kaj 1989. *Food choice in modern society*. Helsinki: Työväen taloudellinen tutkimuslaitos.
- Ilmonen, K. 1991. Change and stability in Finnish eating habits. - E. Fürst et al. (eds.): *Palatable words*. Oslo: Solung Forlag.
- Jayne, Mark 2006. *Cities and Consumption*. London and New York: Routledge.
- Jensen, Rolf 1999. *The Dream Society – How the Coming Shift from Information to Imagination Will Transform Your Business*. New York: McGraw-Hill.
- Johansson, Barbro 2005. *Barn i konsumtionssamhället*. Norstedts Akademiska Förlag.
- Jokinen, Eeva 2005. *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jungk, Robert & Müllert, Norbert R. 1987. *Tulevaisuusverstaat*. Helsinki: Keskinäisen Sivistyksen Seura – Suomen Lataamo.
- Järvelä, Katja 2001. *Peruna on perusruokaa – Kuluttajien näkemyksiä perunasta*. Julkaisuja 11/2001. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Heikkinen, Sakari & Maula, Johanna 1996. *Finnish food consumption 1860-1993*. Helsinki: National Consumer Research Centre.
- Ketola, Tarja 2005. *Vastuullinen liiketoiminta. Sanoista teiksi*. Helsinki: Edita.
- Kivinen, K., Puhakka, J. ja Kaunonen, A. Suomen maaseutu 2015 - Maaseudun kehittämistyön toimintaympäristön tulevaisuus. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä (YTR).
- Laurila, Eino H. 1985. *Kulutus Suomen kansantaloudessa vuosina 1900-1975*. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos B24. Helsinki: Elinkeinoelämän tutkimuslaitos.
- Laurila, Eino H. 1985. *Consumption in Finnish economy in the years 1900-1975*. The research Institute of the Finnish Economy B24. Helsinki The Research Institute of the Finnish Economy.
- Laurila, Ilkka 1994. *Demand for food products in Finland : a demand system approach*. Jokioinen and Helsinki: Agricultural Research Centre of Finland: Scientific Agricultural Society of Finland.
- Lehtonen, H. Aakkula, J & Rikkinen, P. 2005. Alternative policy scenarios, sector modelling and indicators : a sustainability assessment. *Journal of Sustainable Agriculture* 26, 4: 63-93.
- Lehtonen, H. & Pyykkönen, P. 2005. Maatalouden rakennekehitysnäkymät vuoteen 2013. MTT:n Selvityksiä 100 (2005). 40 s., 1 liite. ISBN 951-729-987-7 (verkkojulkaisu).

Liikkanen, Mirja 2005. Vapaa-aika muutoksessa – merkitykset, rajoitteet ja valinnat. – Mirja Liikkanen, Riitta Hanifi ja Ulla Hannula (toim.): *Yksilöllisiä valintoja, kulttuurien pysyvyyttä. Vapaa-ajan muutokset 1981-2002*. Helsinki: Tilastokeskus, ss. 5-30.

Loveridge, Denis. 2002. *The STEEPV acronym and process - a clarification*. Ideas in Progress Paper Number 29. PREST. Manchester: University of Manchester. Available: <http://www.personal.mbs.ac.uk/dloveridge/> sited 11.9.2006.

Maa- ja metsätalousministeriö 2002. *Elintarviketalouden reunaehdot vuoteen 2030 mennessä, ETU 2030*. MMM:n julkaisuja 9/2002. Tekijät Eero Puolanne, Markku Wilenius ja työryhmät. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriö.

Maa- ja metsätalousministeriö 2003. *Elintarvikkeiden ympäristövaikutukset : FOODCHAIN*. Ympäristövaikutukset ruokakorissa (Foodchain) -hankkeen loppuraportti. Toimittanut Juha-Matti Katajajuuri. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriö.

Maa- ja metsätalousministeriö 2005. *Valtioneuvoston maatalouspoliittinen selonteko*.

Maaseudun pienyritysrekisteri 2006. <http://www.mtt.fi/tutkimus/talous/pienyritysrek.html>

Manzini, Ezio 200. Agriculture, Food and Design: New Food Networks for a Distributed Economy. - Guido Ruivenkamp and Joost Jongerden (Eds.): *Tailoring Biotechnologies. Networks, Practices, and Paradigms*. Vol.1, Issue 2, winter 2005-2006. Center for Tailormade Biotechnologies and Genomics, pp. 65-80.

Maula, Johanna 1996. *Elintarvikkeiden kulutuserot Euroopassa ja USA:ssa 1961–1993*. Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja 2/1996. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.

Maula, Johanna 1995. *Elintarvikkeiden kulutus ja kulutusmuutokset Suomessa 1950–1993*. Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja 10/1995. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.

McNeill, J.R. & William McNeill 2005. *Verkottunut ihmiskunta: Yleiskatsaus maailmanhistoriaan*. Helsinki: Vastapaino.

Meristö, Tarja 1991. Skenaariotyöskentely yrityksen johtamisessa. [Scenarios in Strategic Management, in Finnish]. *Acta Futura Fennica* No. 3. Helsinki: Tulevaisuuden tutkimuksen seura.

Mononen, Tuija & Silvasti, Tiina (toim.) 2006. *Ruokakysymys. Näkökulmia yhteiskuntatieteelliseen elintarviketutkimukseen*. Helsinki: Gaudeamus.

Mäkelä, Johanna 1990. *Luonnosta kulttuuriksi, ravinnosta ruoaksi: neljä näkökulmaa ruoan sosiologiaan*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Mäkelä, Johanna 1991. Ruoka – kulttuurin tuote. *Kotitalous* 55:1:20; 20–23.

Mäkelä, Johanna 2002. *Syömisen rakenne ja kulttuurinen vaihtelu*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.

Mäkelä, Johanna & Palojoki, Päivi & Merja Sillanpää 2003. *Ruisleivästä pestoon: näkökulmia muuttuvaan ruokakulttuuriin*. Helsinki: WSOY.

- Niemi, Jyrki & Ahlstedt, Jaana 2005. *Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2005*. MTT Taloustutkimus. Julkaisuja 105: 94 p.
- Niemi, Jyrki & Ahlstedt Jaana 2006. *Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2006*. MTT Taloustutkimus. Julkaisuja 106: 96 p.
- Niva, Mari & Mäkelä, Johanna & Piironen, Sanna 2003. *Kotimaisia marjoja ja kasvisetänojia. Terveysvaikutteisten elintarvikkeiden hyväksyttävyyys Suomessa*. Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja 9/2003. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Nurmela, Juha 2003. Tulevaisuusverstaas – Tulevaisuuden muovaamisen menetelmä. – Matti Vapaavuori ja Santtu von Bruun (toim.): *Miten tutkimme tulevaisuutta?* Helsinki: Tulevaisuuden tutkimuksen seura.
- Packalen, Leena (toim.) 1976. *Syömisen historiaa*. Helsinki: Maito ja terveys.
- Palojoki, Päivi 1997. *The complexity of food-related activities in a household context: study of Finnish homemakers' food choices and nutrition knowledge*. Helsinki: University of Helsinki.
- Pantzar, Mika 1988. *Kirjoituksia ruuan valinnasta*. Helsinki: Työväen taloudellinen tutkimuslaitos.
- Pantzar, Mika & Heinonen, Visa 1998. *Kuluttajapolitiikan uudet haasteet*. Kuluttajatutkimuskeskuksen keskustelualoitteita 26/1998. Helsinki.
- Peltola, Johanna (toim.) 1995. *Kulutuskulttuuria: sosiologisia näkökulmia kulutukseen*. Helsingin yliopiston taloustieteen laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Pitkäaho, Mari & Uusitalo, Jemina & Marjanen, Heli 2005. *Suorittajia vai shoppailijoita? Ostopaikan valintaorientaatioon perustuvat kuluttajatyypit Turun seudulla 2003*. Turun kauppa- ja korkeakoulun julkaisu. Sarja Keskustelua ja raportteja/ Series Discussion and Working Papers 6:2005. Turku: Turun kauppa- ja korkeakoulu.
- Rikkinen, Pasi. 2005. *Scenarios for future agriculture in Finland: a Delphi study among agri-food sector stakeholders*. Agricultural and food science 14, 3: 205-223.
- Rikkinen, Pasi 2005. *Utilisation of alternative scenario approaches in defining the policy agenda for future agriculture in Finland*. Agrifood Research Reports 73. Helsinki: MTT Agrifood Research Finland, Economic Research.
- Rikkinen, Pasi & Aakkula, Jyrki & Grönroos, Juha & Haapala, Hannu & Manni, Jukka & Pyykkönen, Sonja & Tapio, Petri. 2006. *Ennakoiden kohti kestäväää maataloutta - ympäristö- ja teknologian tulevaisuuden mahdollisuudet maataloudessa vuoteen 2025*. Loppuraportti. MTT:n selvityksiä 116: 64 s.
- Rikkinen, Pasi & Aakkula, Jyrki & Kaivo-Oja, Jari. 2006. How can future changes in Finnish agriculture and agricultural policy be faced : defining strategic agenda on the basis of a Delphi study. *European Planning Studies* 14, 2: 147-168.
- Ritzer, George 2004. *The McDonaldization of society*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Roos, Gun & Ahola, Maarit. 1989. *Suomalaiset ja ruoka*. Maa- ja metsätalousministeriö, Elin- ja elintarviketutkimusprojekti. 4.5.1.10/7. Helsinki.

- Roos, Eva 1998. *Social patterning of food behaviour among Finnish men and women*. Publications of the National Public Health Institute A 6/1998. Helsinki: National Public Health Institute.
- Rützler, Hanni 2005. *Was essen wir morgen? 13 Food Trends der Zukunft*. Wien, New York: Springer.
- Saikku 2004. Typen ja fosforin virrat Suomen energiasektorilla 1900–2020. *Pro gradu*. Helsingin yliopisto, Bio- ja ympäristötieteiden laitos, ympäristönsuojelutiede.
- Saksa, P. 1986. Nyt napostellaan. MARK no 3.
- Salomonsson, Anders (ed.) 1987. *Mera än mat*. Stockholm: Carlssons.
- Schlosser, Eric 2002. *Pikaruokakansa. Tarina amerikkalaisen aterian maailmanvalloituksesta*. Helsinki: WSOY.
- Siivonen, Katriina 2006. Kulttuuritoiminnalla kulttuurisesti kestäväan kehitykseen – esimerkkinä osallistava alueellinen kulttuuristrategiatyö Varsinais-Suomessa. – Katriina Siivonen (toim.): *Kulttuurista kestäyyttä*. Ethnos toimitte 12. Helsinki: Ethnos ry.
- Sillanpää, Merja 1999. *Happamasta makeaan. Suomalaisen ruoka- ja tapakulttuurin kehitys*. Vantaa: Hyvää Suomesta.
- Smart, Barry 1999. *Resisting McDonaldization*. London: Sage.
- Solomon, Michael & Bamossy, Gary & Askegaard, Søren 1999. *Consumer Behaviour. A European Perspective*. Harlow, England: Prentice Hall.
- Suomen maaseutu 2015 – Maaseudun kehittämistyön toimintaympäristön tulevaisuus
- Tapio, Petri 2002. *The Limits to Traffic Volume Growth. The Content and Procedure of Administrative Futures Studies on Finnish Transport CO2 Policy*. Acta Futura Fennica 8. Helsinki: Tulevaisuuden tutkimuksen seura.
- Tilastokeskus 2005. *Suomen tilastollinen vuosikirja 2005*. Aineistot toimittaa Tilastokeskukselle Maa- ja metsätalousministeriön tietopalvelukeskus; Stakes, Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus; Kauppa- ja teollisuusministeriö, Kauppaosasto.
- Toivonen, Timo 1995. *Der Mensch ist, war er isst: Two Studies on Food Consumption in Finland from a Longitudinal Perspective (1966-1990)*. Series Discussion and Working Papers 10:1995. Turku: Turku School of Economics and business Administration.
- Vihervuori, A. 1986. Kalan ulkomaankauppa ja käyttö Suomessa vuosina 1978–1983 (Abstract: Imports, exports and consumption of fish in Finland in 1978–1983). Helsinki. Suomen Kalatalous 52, p. 32–41.
- Viinisalo, Mirja 1991. *Elintarvikkeiden kulutus ja ruokamenot lapsiperheissä*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Viinisalo, Mirja 1998. *Elintarvikkeiden kulutus ja ruokamenot yksin asuvien talouksissa*. Helsinki : Kuluttajatutkimuskeskus.

Wilenius, Markku 2004. *Luovaan talouteen. Kulttuuriosaaminen tulevaisuuden voimavarana*. Helsinki: Edita.

Willim, Robert 2006. - Alin, Margareta & Åkeson, Lynn (red.): Extra allt. – *Överflöd. Mellan minnesvärt och bortglömt*. Kulturen 2006. En årsbok till medlemmarna av kulturhistoriska föreningen för södra Sverige.

Wright, Len Tiu & Nancarrow, Clive & Kwok, Pamela M.H. 2001. Food taste preferences and cultural influences on consumption. *British Food Journal*, Vol. 103, No. 5, 2001, pp.348-357.

Östberg, Jacob 2003. What's Eating the Eater. Perspectives on the Everyday Anxiety of Food Consumption in Late Modernity. Institute of Economic Research. Lund Studies in Economics and Management 75. Lund: Lund University

LIITE 1. ASiantuntijahaastattelun kysymysrunko

Haastattelurunko, Delfoi 1. kierros (MIRHAMI & BRIGADE)

I. JOHDANTO

Haastattelun kulku ja rakenne

Haastateltavan organisaatio ja asema työyhteisössä

Haastateltavan tausta (kokemuspohja, koulutus, ikä yms.)

- millainen suhde haastateltavalla on maatalouteen ja elintarvikeketjuun (onko esim. kotoisin maaseudulta, maatilalta tai saavatko sukulaiset elantonsa alkutuotannosta)
- mistä päin Suomea on kotoisin (alue)
- rajataan suhteessa ruokakysymykseen
- esimerkiksi koulutus, jos se vaikuttaa tärkeältä asian ymmärtämiseksi
- selvitetään lyhyesti mistä näkökulmasta haastateltava tarkastelee työssään ruoka-asioita

II. RUOANKULUTUKSEN TULEVAISUUSKUVAT

- Millaisena vastaaja näkee ruoankulutuksen tulevaisuuden?
- Miksi, mitkä tekijät siihen vaikuttavat? Miten?
- Haastateltavan omat intressit?
  - onko haastateltavalla ruoka-asioissa erityisesti painottuva teema, ns. "lempiteema"
  - onko miettinyt ja seurannut jonkin erityisen ruokaan liittyvän asian kehitystä

III. RUOKA-AINEIDEN KOKONAISKULUTUKSEN KEHITYS SEKÄ TOIVOTTAVA JA TODENNÄKÖINEN TULEVAISUUS

Kaavioiden pohjalta hahmottuu tilastojen antama kuva menneisyyden ja nykyhetken ruoankulutusrakennekehityksestä. Kaaviot toimivat keskustelun herätteinä, kun pohditaan ruoan kulutukseen vaikuttavia merkittäviä tekijöitä.

Vastaajaa pyydetään muistelemaan ruoankulutusta ja eri ruoka-aineiden käyttöä ja tuotevalikoimaa noin 25 vuotta sitten ja nykyisin sekä sen avulla pohtimaan millaista elämä ja ruoankulutusrakenne voisi olla 25 vuoden kuluttua.

Haastateltava piirtää (jollei ole jo piirtänyt) ruoka-aineiden todennäköisenä ja toivottavana pitämää kehityssuunnat kaavioihin 1-4.

Tutkijoita kiinnostaa tässä ensisijaisesti ruoka-aineiden kokonaiskulutus ja sen saama suunta (kasvua, laskua, tilanne ennallaan)

Sunnan kuvaajakäyrät (todennäköinen ja toivottava) piirretään samaan kuvaan (eri väreillä tai erilaisella viivamerkillä ja vielä selventäen tekstillä: toiv. / tod.näk. (tämän voi myös haastattelija tehdä saman tien)

Haastattelun kuluessa kiinnitetään huomiota siihen eroavatko nämä toisistaan, ja jos, niin miksi?

A) MAITO

- haastateltavan käsitys maitotuotteidenkulutuksen mahdollisiin muutoksiin vaikuttavista tekijöistä seuraavan 25 vuoden aikana
- todennäköinen ja toivottava näkemys maidonkulutuksessa
- haastattelija käyttää kysymysten apuna PESTEVI- kehikkoa

B) VILJA

- haastateltavan käsitys viljankulutuksen mahdollisiin muutoksiin vaikuttavista tekijöistä seuraavan 25 vuoden aikana
- todennäköinen ja toivottava näkemys viljankulutuksessa
- haastattelija käyttää kysymysten apuna PESTEVI

C) LIHA

- haastateltavan käsitys lihankulutuksen mahdollisiin muutoksiin vaikuttavista tekijöistä seuraavan 25 vuoden aikana
- todennäköinen ja toivottava näkemys lihankulutuksessa
- haastattelija käyttää kysymysten apuna PESTEVI- kehikkoa

D) VIHANNEKSET JA HEDELMÄT

- haastateltavan käsitys vihannesten ja hedelmien kulutuksen mahdollisiin muutoksiin vaikuttavista tekijöistä seuraavan 25 vuoden aikana
- todennäköinen ja toivottava näkemys vihannesten ja hedelmien ja perunan kulutuksessa
- haastattelija käyttää kysymysten apuna PESTEVI- kehikkoa

IV. LOPPUYHTEENVETO JA ERITYISTEEMAT

- Mitkä ovat vastaajan mielestä kolme suurinta ruoankulutuksen epäkohtaa suomalaisten kuluttajien ruoankulutukseen liittyen?
- Edellä mainittuihin epäkohtiin liittyen: Mitä asialle voisi tehdä, kenellä on vastuu asian hoidossa /esim. kestävä kehityksen toteutumisesta ruokajärjestelmässä tai elintarvikeketjussa? Millä välineillä näitä voitaisiin toteuttaa jne?
- Mitä kolmea tekijää vastaaja pitää merkittävimpinä tulevaisuuden ruoankulutusrakenteeseen ja sen muotoutumiseen liittyvänä asiana? (eli minkä tekijöiden tulevaisuutta muokkaava vaikutus tulee olemaan todennäköisesti suurin)

LOPUKSI:

- Onko elintarvikeketjussa vastaajan mielestä joitakin tekijöitä, jotka eivät ole kuluttajien tiedossa, mutta jotka saattaisivat vaikuttaa heidän ruoankulutuspäätöksiinsä?
- Onko elintarvikeketjussa vastaajan mielestä joitakin tärkeitä tekijöitä, jotka eivät tässä nousseet?

Check list tarvittaessa ja jos aikaa riittää:

- Mitkä tekijät vaikuttavat vastaajan mielestä ruoan kotimaisuusasteen määräytymiseen tulevaisuudessa? Miten ruoan kotimaisuutta pitäisi arvioida?

- Millaisena vastaaja näkee valmisruokien kulutuksen tulevaisuuden? Miksi? Mitä mieltä itse hän on tästä kehityksestä?

- Ruoan kotimaisuuden tulevaisuusnäkymät vs. globaali elintarvikekauppa

- Millaisena vastaaja näkee ruoan kotimaisen tuotannon tulevaisuuden? Miksi? Mitä mieltä itse hän on tästä kehityksestä?

- Toimijuus: jos, niin kenen tarvitsisi tehdä ja mitä?

MUISTUTUS: Haastattelu jatkuu vuonna 2007 toisella kierroksella internet-pohjaisena kyselynä, johon toivotaan osallistumista. Lisätietoja myöhemmin

LIITE 2. ASIANTUNTIJAJAHAASTATTELUN KYSYMYSRUNKO (FINPRO)

Areas covered in the questionnaire for this theme interview include the trend development in food consumption in the country in question. You can start by presenting yourselves, Finpro and the MIR-HAMI project (see page 3) and ask if Finland and the food products made in Finland are familiar to the interviewee. Even the lack of the information is an important notion as such.

The idea is to collect information from two to six experts in one's target country or area. The interviews can be conducted by telephone or, if it can be organized economically, in face-to-face meetings, which are naturally preferable.

1. The interviews

1.1. What was done and how?

a) The interviewees and interviewer, organization, date and place, how was the interview conducted (by phone/face to face)

b) Background, field of expertise

c) Interests concerning food and food consumption

1.2. The main issues in FUTURE food consumption

a) What are considered to be the most relevant or interesting phenomena concerning future food consumption in Your country/region/field of expertise?

- for example emerging and rising national trends
- changes in peoples lifestyles

b) What are the issues that most probably will affect the future of global food consumption?

- emerging and rising global trends
- changes in peoples lifestyles
- desirable and probable views of future and windows of opportunity

c) What do You think about the future of

- The fast food
- The health food
- Global food
- The sustainability thinking and organic food
- Food safety
- The local / global food
- The role of the consumer as policy maker (awareness)

d) What are the possible opportunity areas and weak signals (new areas of production and consumption) concerning future food products?

Please feel free to use these questions as a guideline, and modify the questions to fit in the local circumstances, available time or other resources etc.

Collect the information and send the notes as a word -document to Anna Kirveenummi by email: (anna.kirveenummi@tse.fi). Remember to state clearly your name and country in the document. You could name the document similar to: kirveenummi_finland_27_9_2006.doc

We will continue by reflecting the results and the process after the first pilot interview in the next teleconference meeting, 23/24.9.2006 (see the invitations). (The rest of the interviews will be done until the end of January 2007.)

2. Notes about observation of phenomena

The other part of the data collection includes Your own observation: what are the trends and so called weak signals concerning food consumption? We ask You to collect articles from newspapers and magazines and analyze the stories from the perspective how this could affect food consumption. Or You can go to the local book stores and see what types of new cooking books are available, or observe new restaurants and eating habits. You can trace food related literature and magazines or other media etc. You should not be afraid to include your own perspectives and views. (Articles You find interesting can be included as appendix to Your notes if You like). The output of the results can include:

- List of the main themes and interesting issues
- ☺ emerging and rising global or national trends
- ☺ possible weak signals
- ☺ desirable and probable views of future and opportunity windows

Collect the information and send about 3-5 pages document of the results to Anna Kirveenummi by email: (anna.kirveenummi@tse.fi) or by mail: Finland Futures Research Centre, Turku School of Economics, Rehtorinpellonkatu 3, FI-20500 Turku, Finland

Appendix: literature, articles, magazines etc.